

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

Τμήμα Νομικής

Τομέας Διεθνών Σπουδών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

ΜΑΘΗΜΑ: ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΙΤΛΟ:

**«Η αποτελεσματική δικαστική προστασία των φυσικών και νομικών
προσώπων – καθήκον του Δικαστηρίου της Ένωσης
ή των εθνικών δικαστηρίων;»**

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΛΙΑΝΗΣ (ΑΜ 2521/2015)

Επιβλέπων Καθηγητής:

Μιχαήλ Δ. Χρυσομάλλης, Αν. καθηγητής

Έδρα Jean Monnet

Κομοτηνή, Ιανουάριος 2018

Περιεχόμενα

Συνομογραφίες.....	4
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1 ^ο – Γενικές Αρχές του Ενωσιακού Δικαίου	9
Γενικά	9
1.1 Η αποτελεσματική δικαστική προστασία.....	10
1.2 Άλλες Γενικές Αρχές	17
1.2.1 Κοινές συνταγματικές παραδόσεις των Κρατών Μελών	18
1.2.2 Η νομική βεβαιότητα και η ομοιόμορφη εφαρμογή του Ενωσιακού Δικαίου ..	19
1.2.3 Η υπεροχή του Ενωσιακού Δικαίου, η άμεση ισχύς και το άμεσο αποτέλεσμα	20
1.2.4 Η αρχή της Διαδικαστικής Αυτονομίας των Κρατών Μελών	22
Κεφάλαιο 2 ^ο – Η δικαστική προστασία των ιδιωτών από τον Ενωσιακό Δικαστή	24
2.1 Ένα πλήρες σύστημα ενδίκων μέσων.....	24
2.2 Το Locus Standi των ιδιωτών σύμφωνα με το άρθρο 263(4) ΣΛΕΕ	25
2.2.1 Περίπτωση πρώτη – πράξεις με αποδέκτες φυσικά ή νομικά πρόσωπα	27
2.2.2 Περίπτωση δεύτερη – πράξεις που αφορούν ιδιώτη άμεσα και ατομικά	28
2.2.3 Περίπτωση Τρίτη – κανονιστικές πράξεις άνευ εκτελεστικών μέτρων που αφορούν ιδιώτες	29
2.2.4 Η υπόθεση Greenpeace	31
2.2.5 Η υπόθεση Union de Pequenos Agricultores και η υπόθεση Jago - Quere	32
2.3 Προσφυγή λόγω παραλείψεως	33
2.4 Έμμεσες οδοί	34
2.4.1 Άρθρα 258 & 259 ΣΛΕΕ	34
2.4.2 Ένσταση παρανομίας του άρθρου 277 ΣΛΕΕ	36
2.4.3 Αγωγή αδικαιολόγητου πλουτισμού	37
Κεφάλαιο 3 ^ο – Η δικαστική προστασία των ιδιωτών από τον εθνικό δικαστή.....	38
3.1 Ο ρόλος και οι υποχρεώσεις του εθνικού δικαστή	38
3.2 Η διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής.....	41

3.3. Άλλες οδοί δικαστικής προστασίας των ιδιωτών σε εθνικό επίπεδο	44
Κεφάλαιο 4 ^ο – Τα κενά στην αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών ...	47
Γενικά	47
4.1 Η ευθεία προσφυγή ακύρωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ.....	48
4.2 Η προδικαστική παραπομπή	50
4.3 Η κάμψη της εθνικής δικονομικής αυτονομίας	54
Συμπέρασμα - Αποτελεσματική Δικαστική προστασία ιδιωτών: Καθήκον του Ενωσιακού ή του Εθνικού Δικαστή;	56
Επίλογος.....	59
Βιβλιογραφία	61

Συνομογραφίες

Ευρωπαϊκή Ένωση	ΕΕ
Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα	ΕΚΑΧ
Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών	ΕΣΔΑ
Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων	ΠΕΚ
Συνθήκη Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων	ΣΕΚ
Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης	ΣΕΕ
Συνθήκη Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης	ΣΛΕΕ

Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί «κοινότητα δικαίου υπό την έννοια ότι ούτε τα κράτη μέλη της ούτε τα θεσμικά της όργανα διαφεύγουν τον έλεγχο της συμφωνίας των πράξεών τους προς το βασικό καταστατικό χάρτη που αποτελεί η Συνθήκη»¹. Με αφετηρία την παραπάνω παραδοχή μπορεί να αναρωτηθεί κανείς πώς τα εθνικά δικαστήρια που εφαρμόζουν την ευρωπαϊκή νομοθεσία συμβάλλουν στη διευκόλυνση του ελέγχου των πράξεων των οργάνων της Ένωσης. Άλλωστε, αυτό παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην περίπτωση των ιδιωτών, οι οποίοι έχουν περιορισμένα δικαιώματα ευθείας πρόσβασης στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής Δικαστήριο). Τα περιορισμένα δικαιώματα των ιδιωτών, άλλωστε, να προσφύγουν στο Δικαστήριο έχουν αποτελέσει συχνό αντικείμενο συζητήσεων με αφορμή δύο σημαντικές υποθέσεις, για τις οποίες το Δικαστήριο αποφάνθηκε τελικά στο πρώτο μισό της προηγούμενης δεκαετίας^{2 3}.

Το πρόβλημα προέκυψε σχετικά με το αν τα δικαιώματα των ιδιωτών για αποτελεσματική δικαστική προστασία και προσφυγή σε αρμόδιο δικαστήριο ήταν επαρκώς ρυθμισμένο στις διατάξεις των Συνθηκών. Παρόλο που, σύμφωνα με το Δικαστήριο, το σύστημα της προσφυγής σε αυτό ήταν επαρκώς ρυθμισμένο, είναι εμφανές ότι αφέθηκαν ορισμένα κενά τα οποία έχρηζαν τροποποιήσεων από τα Κράτη Μέλη. Η κατάσταση αυτή ρυθμίστηκε σε ένα βαθμό με τις διατάξεις της Συνθήκης της Λισαβόνας.

Τόσο το Δικαστήριο, όσο και τα εθνικά δικαστήρια φέρουν την υποχρέωση διασφάλισης της εφαρμογής της αρχής της νομιμότητας. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την Ένωση και για την φιλοδοξία της να προωθήσει τη συνεργασία μεταξύ των πολιτών και να ενισχύσει την εγγύτητά τους. Ο αποκεντρωτικός χαρακτήρας της Ένωσης την καθιστά εξαρτώμενη από τη συστηματική τήρηση των κανόνων που έχει θεσπίσει, ειδάλλως οι λειτουργίες της θα υπονομευθούν.

¹ Απόφαση του Δικαστηρίου της 23ης Απριλίου 1986 στην υπόθεση 294/83 Κόμμα Οικολόγων “Les Verts” κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, παράγραφος 23 και Απόφαση του Δικαστηρίου της 25ης Ιουλίου 2002 στην υπόθεση C-50/00 P Union de Pequeños Agricultores κατά Συμβουλίου (UPA), παράγραφος 38

² Ίδ. ανωτέρω υπόθεση C-50/00 και C-263/02 P Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Jego – Quere & Cie SA

³ Prechal S. (2000), “Does Direct Effect Still Matter?”, *Common Market Law Review*, 37:5, σελ. 1047 – 1069, σε σελ. 1066 και Accetto M, Zleptnig S. (2005), “The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law”, *European Public Law*, 11:3, σελ. 375 – 403, σε σελ. 379

Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας αποτελεί ένα εργαλείο για τον έλεγχο των πράξεων των θεσμικών οργάνων και μελών της Ένωσης και αποτελεί συχνή αναφορά του Δικαστηρίου ώστε να επιβληθούν υποχρεώσεις στα εθνικά δικαστήρια.

Το άρθρο 19 § 1 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής ΣΕΕ) προβλέπει ότι *«το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης περιλαμβάνει το Δικαστήριο, το Γενικό Δικαστήριο και ειδικευμένα δικαστήρια. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών. Τα Κράτη Μέλη προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης»*. Το άρθρο αυτό, λοιπόν, ρυθμίζει τη σχέση και την κατανομή αρμοδιοτήτων και υποχρεώσεων ανάμεσα στο Δικαστήριο και τα εθνικά δικαστήρια.

Σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να εξετάσει τον βαθμό προστασίας των ιδιωτών και του δικαιώματος αυτών να αμφισβητούν την εγκυρότητα πράξεων της Ένωσης. Επίσης, θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο το δικαίωμα σε αποτελεσματική δικαστική προστασία έχει επηρεάσει τη νομολογία του Δικαστηρίου και τις υποχρεώσεις που έχουν διαμορφωθεί σε βάρος των εθνικών δικαστηρίων όταν προκύπτουν ζητήματα ελέγχου των πράξεων αυτών. Επίσης, θα μελετηθεί ο μεγάλος ρόλος που έχει αναλάβει το Δικαστήριο στο ζήτημα αυτό καθώς και οι αντίστοιχες διατάξεις των Συνθηκών που προβλέπουν τα δικαιώματα των ιδιωτών και το περιεχόμενο των προσφυγών τους στα προαναφερθέντα θέματα. Στο πλαίσιο αυτό θα εξεταστεί και ο βαθμός που τα εθνικά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα να εφαρμόζουν το Ενωσιακό Δίκαιο και η δυνατότητα (η μη) αυτών να το ελέγχουν, καθώς και περιπτώσεις στις οποίες το Δικαστήριο έχει παρέμβει στο εθνικό δικονομικό δίκαιο ώστε να διασφαλίσει το δικαίωμα των ιδιωτών για επανέλεγχο των πράξεων της Ένωσης.

Μέσω της μελέτης των παραπάνω, και αφού παρουσιαστεί το προβλεπόμενο καθεστώς που διέπει την δικαστική προστασία των ιδιωτών στο πλαίσιο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα γίνει πιο σαφής η ισχύουσα κατάσταση και θα διευκολυνθεί η διαπίστωση ως προς το αποτελεσματικό ή όχι της παρούσης δικαστικής προστασίας. Με τον τρόπο αυτό θα εξαχθούν συμπεράσματα

ως προς το εάν η αποτελεσματική δικαστική προστασία αποτελεί τελικά καθήκον του Ενωσιακού ή του εθνικού δικαστή.

Να διευκρινιστεί ότι στην παρούσα εργασία η έννοια του ιδιώτη περιλαμβάνει τόσο φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα. Για το λόγο αυτό στο πλαίσιο που παρουσιάζεται κατωτέρω δε θα γίνει διαχωρισμός μεταξύ των φυσικών και των νομικών προσώπων αλλά όπου χρησιμοποιείται ο όρος ιδιώτης περιλαμβάνονται και οι δυο έννοιες.

Για την εκπόνηση της παρούσας έχει συλλεχθεί το απαραίτητο υλικό μέσω διεξοδικής αναζήτησης και μελέτης ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας, ενώ κρίθηκε απαραίτητη και η συλλογή πληροφοριών από τη νομολογία του Δικαστηρίου, η οποία και παρουσιάζεται μέσω παραπομπών ή παρατίθεται αυτούσια όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο.

Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η έννοια της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και περιγράφονται ορισμένες από τις σημαντικότερες γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, ώστε να είναι κατανοητή η ανάπτυξη του βασικού θέματος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι δυνατότητες που αναγνωρίζονται στους ιδιώτες και αποτελούν έκφραση της δικαστικής προστασίας αυτών, όπως αναγνωρίζονται σε ενωσιακό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζεται η ευθεία προσφυγή του άρθρου 263 ΣΛΕΕ αλλά και άλλες διέξοδοι που φαίνεται ότι μπορούν να φανούν χρήσιμες για τους ιδιώτες.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι δυνατότητες για δικαστική προστασία των ιδιωτών σε εθνικό επίπεδο και ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Είναι σαφές ότι στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε Κράτους Μέλους, η πιο διαδεδομένη μορφή προστασίας των ιδιωτών πραγματοποιείται μέσω της διαδικασίας της υποβολής προδικαστικού ερωτήματος ενώπιον του Δικαστηρίου, ώστε να καταστεί σαφής η ερμηνεία των κανόνων ενωσιακού δικαίου και όλα τα Κράτη Μέλη να υιοθετούν ενιαία ερμηνεία των διατάξεων των Συνθηκών.

Αφού έχει παρουσιαστεί η δικαστική προστασία των ιδιωτών σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο, στο τέταρτο κεφάλαιο επιχειρείται μια αποτίμηση των ανωτέρω εκτεθέντων, ώστε τελικά να αξιολογηθεί το επίπεδο και η αποτελεσματικότητα αυτής της προστασίας και να καταλήξουμε ως προς το ποιο όργανο τελικά είναι υπεύθυνο για να ενισχύσει την πλέον αποτελεσματική προστασία των ιδιωτών.

Μέσω της παραπάνω αξιολόγησης θα καταλήξουμε ότι η αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών αποτελεί καθήκον από κοινού των ενωσιακού και του εθνικού δικαστή. Η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται με τον επίλογο.

Κεφάλαιο 1^ο – Γενικές Αρχές του Ενωσιακού Δικαίου

Γενικά

Η υλοποίηση και εφαρμογή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως συμβαίνει και με κάθε άλλο νομικό σύστημα, βασίζεται σε ορισμένες βασικές αρχές. Κάποιες από αυτές θα εξεταστούν και θα ερμηνευθούν στο κεφάλαιο αυτό, έτσι ώστε να παρασχεθεί μια βάση για την κατανόηση του υπό εξέταση θέματος. Η προέλευση και η ανάπτυξη της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας θα αποτελέσει κεντρικό άξονα αυτού του κεφαλαίου, καθώς αποτελεί μια από τις σημαντικότερες γενικές αρχές του παραπάνω νομικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό θα παρουσιαστεί και η έννοια της νομικής βεβαιότητας και της ενιαίας εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Ομοίως, θα ακολουθήσει μια προσέγγιση των αρχών που διέπουν την εφαρμογή του δικαίου αυτού, δηλαδή η αρχή της υπεροχής του, της άμεσης ισχύος και της άμεσης εφαρμογής του.

Μιας και το ζήτημα που μας απασχολεί είναι η αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών και η προστασία των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται σε αυτούς στο πλαίσιο της λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να αφιερώσουμε λίγες γραμμές για να αναφερθούμε στα θεμελιώδη δικαιώματα της Ένωσης. Η Συνθήκη ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα του 1951 δεν έκανε καμία αναφορά στις διατάξεις της για τα δικαιώματα του ανθρώπου, τα οποία οι υπερεθνικοί θεσμοί θα ήταν υποχρεωμένοι να σέβονται κατά την ανάπτυξη της δράσης που τους είχε ανατεθεί⁴. Παράλληλα, η θεσμική κατοχύρωση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων απουσίαζε και από τη Συνθήκη του Παρισιού αλλά και από αυτήν της Ρώμης. Η σιωπή των ιδρυτικών Συνθηκών αποδεικνύει την συνειδητή επιλογή των συντακτών τους προς την παράλειψη αυτή. Στόχος ήταν η δημιουργία μιας κοινής αγοράς στην Ευρώπη και η επίτευξη της ανάπτυξης των κατάλληλων πολιτικών.

⁴ Στάγκος Πέτρος (2004), *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική Έννομη Τάξη – Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 9

Για το λόγο αυτό κατοχυρώθηκαν οι κοινοτικές ελευθερίες⁵ και οι Συνθήκες διαρθρώθηκαν με τέτοιο τρόπο που δεν επιτρεπόταν η ανάπτυξη διαφορετικών ερμηνειών στο ζήτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών⁶. Στο τέλος της δεκαετίας του 1950, το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατέστη ο πρώτος αποδέκτης προδικαστικών ερωτημάτων με τη μορφή νομικών αμφισβητήσεων – διατυπωμένων από ιδιώτες – με την αιτιολογία ότι η δράση των οργάνων της ΕΚΑΧ παραβίαζε ορισμένα δικαιώματα αυτών, όπως ήταν αναγνωρισμένα από τα Συντάγματα των οικείων κρατών. Το Δικαστήριο με τις αποφάσεις του Stork το 1959 και Comptoire de vente du Charbon de la Rhur το 1960 αποφάνθηκε ότι δεν αποτελεί το αρμόδιο όργανο για να εξετάσει αν οι πράξεις των τότε θεσμικών οργάνων της ΕΚΑΧ συμφωνούν ή παραβιάζουν τους κανόνες του εσωτερικού δικαίου. Ωστόσο, οι μεταγενέστερες αποφάσεις Van Gend en Loos το 1963 και Costa το 1964⁷ ανέτρεψαν την προηγούμενη στάση του ενωσιακού (τότε κοινοτικού) δικαστή⁸.

1.1 Η αποτελεσματική δικαστική προστασία

Πρέπει να σημειωθεί ότι η δικαστική προστασία των θεμελιακών δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί κατάκτηση των σύγχρονων προηγμένων κοινωνιών⁹. Η αποτελεσματική δικαστική προστασία είναι η θεμελιώδης αξίωση ενός πολίτη στο πλαίσιο λειτουργίας κάθε δημοκρατικής κοινωνίας. Παράλληλα, ο ενωσιακός δικαστής την ανήγαγε σε θεμελιώδη γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου και για την ενίσχυσή της «*νομιμοποίησε περισσότερο τη διορθωτική του παρέμβαση στον τρόπο απονομής δικαιοσύνης από τον εθνικό δικαστή*», ενώ παράλληλα θέσπισε μέσω της νομολογίας ορισμένους από τους πιο σημαντικούς θεσμούς για

⁵ Η ελεύθερη διακίνηση αγαθών και κεφαλαίου, ελευθερίας παροχής υπηρεσιών και ελεύθερη μετακίνηση εργαζομένων. Επίσης ο περιορισμός φορολογικών εμποδίων στο πλαίσιο ανάπτυξης των εμπορικών δραστηριοτήτων

⁶ Μαργαρίτης Κωνσταντίνος (2016), *Η Προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην ΕΕ & η Συνθήκη της Λισαβόνας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 2

⁷ Για τις οποίες θα γίνει λόγος κατωτέρω

⁸ Στάγκος Π. (2004) ό. π., σελ. 10 - 11

⁹ Μπέης Κώστας (2010), *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Θεμελιακά Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα Θεσσαλονίκη, σελ. 11

την εδραίωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹⁰. Ομοίως, και ο ενωσιακός συντακτικός νομοθέτης έμεινε πιστός στη ρότα του Δικαστηρίου και παρακολούθησε την πορεία της εξασφάλισης του δικαιώματος αυτού ενώ η Συνθήκη της Λισαβόνας έπαιξε μεγάλο ρόλο για τη διεύρυνση της έκτασης της πρόσβασης των ευρωπαίων ιδιωτών στο δικαστικό έλεγχο των πράξεων των ενωσιακών θεσμικών οργάνων^{11 12}.

Η έννοια της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για την ενίσχυση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στους ιδιώτες από τις διατάξεις του Ενωσιακού Δικαίου ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων¹³. Η αρχή αυτή δεν αναφέρεται πάντα με τον τίτλο αυτό και υπάρχουν πολλές εκφάνσεις της βάσης της και του περιεχομένου της.

Έχει υποστηριχτεί ότι «η πρώτη πραγματική κίνηση εξασφάλισης του δικαιώματος στη δικαστική προστασία» αποτελεί η απόφαση Van Gend en Loos, στην οποία αναγνωρίστηκε η αρχή του άμεσου αποτελέσματος αλλά και το δικαίωμα των ιδιωτών να έχουν πρόσβαση στα εθνικά δικαστήρια ώστε να διεκδικούν τα ενωσιακά τους δικαιώματα, ωστόσο, το Δικαστήριο για πρώτη φορά αναφέρθηκε στην αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στην υπόθεση von Colson και Kamann¹⁴, όπου το προδικαστικό ερώτημα που προέκυψε αφορούσε το κατά πόσο η πρόβλεψη μιας εθνικής κύρωσης ήταν αρκετή ώστε να διασφαλίσει την προστασία των Ενωσιακών δικαιωμάτων, που περιγράφονταν στην σχετική Οδηγία. Το Δικαστήριο, στην 23^η παράγραφο του σκεπτικού του¹⁵ αποφάνθηκε ότι «εξυπακούεται όμως ότι η κύρωση αυτή πρέπει να είναι τέτοιας φύσης που να διασφαλίζει πραγματική και αποτελεσματική έννομη προστασία».

Στην υπόθεση Johnston¹⁶, το Δικαστήριο ανέπτυξε την έννοια της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας συμπεριλαμβάνοντας το δικαίωμα στον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο και στην πρόσβαση σε αρμόδιο δικαστήριο.

¹⁰ Περάκης Μανώλης (2015), *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Σχέσεις με ΕΣΔΑ, Ερμηνεία επιμέρους δικαιωμάτων, Διαδικασίες και ένδικα μέσα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 259

¹¹ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της διεύρυνσης αυτής αποτελεί η αναθεώρηση του άρθρου 263 ΣΛΕΕ

¹² Σκουρής Βασίλειος (2008), «Η μεταρρύθμιση του συστήματος δικαστικής προστασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με αφορμή τη Συνθήκη της Λισαβόνας», *Ευρωπαϊών Πολιτεία*, 1, σελ. 125 - 130

¹³ Jans J.H., Prechal S., Widdershoven R.J.G.M. (eds.) (2015), *Europeanization of Public Law*, Europa Law Publishing (Second edition), Groningen, σελ. 49

¹⁴ Υπόθεση 14/83 Sabine von Colson και Elisabeth Kamann κατά Land Nordrhein - Westfalen

¹⁵ Επί της ως άνω απόφασης

¹⁶ Υπόθεση 222/84 Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary

Ειδικότερα, η Johnston στη συγκεκριμένη υπόθεση στερήθηκε τη δυνατότητα άσκησης ενδίκου βοηθήματος για να προσβάλει σχετική απόφαση της αστυνομίας της Βόρειας Ιρλανδίας, τελούσης υπό τις διαταγές του Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary και για το λόγο αυτό δεν μπορούσε να επικαλεστεί την ακυρότητα αυτής επί τη βάση διάκρισης λόγω φύλου. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε, στην παράγραφο 17 του σκεπτικού του ότι η υπό εξέταση Οδηγία «*επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να θεσπίσουν στην εσωτερική τους έννομη τάξη τα αναγκαία μέτρα ώστε να μπορεί κάθε πρόσωπο που νομίζει ότι θίγεται από μια διάκριση να διεκδικεί τα δικαιώματά του δικαστικώς ... απορρέει ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να λάβουν μέτρα αρκούντως αποτελεσματικά για την επίτευξη του στόχου της οδηγίας και καθιστώντα δυνατή την πραγματική επίκληση από τους ενδιαφερομένους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων των κατ' αυτό τον τρόπο απονεμηθέντων δικαιωμάτων*» και κατέληξε ότι στην προκειμένη περίπτωση το Ηνωμένο Βασίλειο απέτυχε να εκπληρώσει την υποχρέωση που είχε αναλάβει. Από το σκεπτικό της απόφασης αυτής προκύπτει με σαφήνεια η μεγάλη σημασία που απέδωσε το Δικαστήριο στην ένδικη προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών, όπως κατοχυρώθηκαν στις Συνθήκες, καθώς σε αντίθετη περίπτωση το δίκαιο της Ένωσης επρόκειτο να στερηθεί της απαραίτητης αποτελεσματικότητας. Αυτό το επιχείρημα βασίζεται στην σκέψη ότι σε πολιτικό επίπεδο η ενοποίηση εδράζεται στη δραστηριότητα των ιδιωτών ενώ και σε νομικό επίπεδο η νέα έννομη τάξη της Ένωσης αποτελείται από ποικιλία υποκειμένων¹⁷.

Παράλληλα, διεύρυνση της έννοιας της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας εντοπίζεται και στην υπόθεση Heylens¹⁸, όπου διατυπώθηκε ότι «*η ύπαρξη δυνατότητας ασκήσεως ενδίκων μέσων κατά οποιασδήποτε αποφάσεως εθνικής αρχής, με την οποία δεν αναγνωρίζονται τα ευεργετικά αποτελέσματα του δικαιώματος αυτού, αποτελεί ουσιώδη προϋπόθεση για τη διασφάλιση στους ιδιώτες της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του δικαιώματός τους ... η απαίτηση αυτή αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου απορρέουσα από τις κοινές στα κράτη μέλη συνταγματικές παραδόσεις και έχει καθιερωθεί με τα άρθρα*

¹⁷ Δηλαδή από τα θεσμικά όργανα, τα κράτη μέλη αλλά και τους ιδιώτες, τα φυσικά και νομικά πρόσωπα

¹⁸ Υπόθεση 222/86 Union nationale des entraineurs et cadres techniques professionnels du football κατά Heylens G., Dewailly J., Amyot J., Deschodt R.

6 και 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών»¹⁹ (στο εξής ΕΣΔΑ).

Ειδικότερα, ως προς τις διατάξεις της ΕΣΔΑ πρέπει να σημειωθεί ότι τα άρθρα 6 και 13 αυτής αντανakλούν την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Το άρθρο 6 εισάγει το δικαίωμα στην χρηστή απονομή δικαιοσύνης²⁰ ενώ το άρθρο 13 το δικαίωμα της πραγματικής προσφυγής²¹. Η συνδυαστική αναφορά των δυο αυτών άρθρων χρησιμοποιείται συχνά από το Δικαστήριο, και λειτούργησε ως η βάση για την ανάπτυξη της έννοιας της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στις δυο προαναφερθείσες υποθέσεις του²².

Ωστόσο, η έννοια της δικαστικής προστασίας είναι πιο ευρεία υπό τις διατάξεις του Ενωσιακού δικαίου σε σχέση με τοιαύτη υπό τις διατάξεις της ΕΣΔΑ. Αυτό προκύπτει με σαφήνεια από το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής Χάρτης), όπου προβλέπεται ότι *«Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου ...*

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του.

Σε όσους δε διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το άρθρο 47 του Χάρτη θεμελιώνει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου και αντανakλά όλα τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν από τις Συνθήκες,

¹⁹ Ιδ. ανωτέρω απόφαση, παράγραφος 14

²⁰ «Παν πρόσωπο έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημόσια και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτητού και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος ...»

²¹ «Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίαί παρεβιάστησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων του»

²² Ιδ. ανωτέρω υποσημείωση για υπόθεση Johnston, σε παράγραφο 18 και υποσημείωση 8 για υπόθεση Heylens, σε παράγραφο 14

συμπεριλαμβανομένων και των διοικητικών αποφάσεων εθνικών αρχών^{23 24}. Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας σχετίζεται με το ζήτημα του καθορισμού των δικαιοδοτικών οργάνων εκείνων που θα είναι υπεύθυνα για τη διαχείριση των ενδίκων προσφυγών που βασίζονται στο Ενωσιακό Δίκαιο αλλά και του καθορισμού των δικονομικών προϋποθέσεων και εγγυήσεων. Πέραν του άρθρου 47 του Χάρτη, για το οποίο έγινε λόγος ιδιαίτερα σημαντικό είναι και το άρθρο 51 § 1 αυτού, σύμφωνα με το οποίο το δικαίωμα στην αποτελεσματική δικαστική προστασία δεν προβάλλεται μόνο απέναντι στα θεσμικά όργανα της Ένωσης αλλά και απέναντι στα Κράτη Μέλη, όταν λειτουργούν στο πλαίσιο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας ενσωματώνει και βασικές αρχές όπως εκείνη της δίκαιης δίκης και αναφέρεται και σε θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτό της άμυνας, της ισότητας των όπλων, της πρόσβασης στα δικαστήρια, της ακροάσεως και εκπροσώπησης κτλ²⁵.

Έτσι, η αποτελεσματική δικαστική προστασία μπορεί να γίνει αντιληπτή ως προέκταση της αρχής της αποτελεσματικότητας²⁶. Ωστόσο, η σχέση μεταξύ των δυο αυτών αρχών δεν είναι σαφής. Ορισμένοι θεωρητικοί αντιλαμβάνονται την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας ως τη βασική και την αρχή της αποτελεσματικότητας ως τμήμα της πρώτης²⁷. Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Alassini²⁸ και σε μεταγενέστερες υποθέσεις του²⁹, φαίνεται ότι έριξε φως στη σχέση των προαναφερθεισών εννοιών. Το Δικαστήριο εξέτασε την αρχή της αποτελεσματικότητας και την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

²³ Οι οποίες δεν συμπεριλαμβάνονταν στην ερμηνεία του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ

²⁴ Tridimas T. (2006), *“The General Principles of EU Law”*, Oxford University Press (Second Edition), Oxford, σελ. 453 - 455

²⁵ Περάκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 260

²⁶ Jans και λοιποί (2015), ό. π., σελ. 51, Accetto και λοιποί (2005), ό. π., σελ. 387 – 388 και 401 – 402

²⁷ Drake S. (2005), *“Twenty years after Von Colson: the impact of indirect effect on the protection of the individual’s community rights”*, *European Law Review*, 30:3, σελ. 329 – 348, σε σελ. 335

²⁸ Απόφαση του Δικαστηρίου της 18ης Μαρτίου 2010 στα συνεκδικαζόμενες υποθέσεις Rosalba Alassini (C-317/08) και Filomena Califano κατά Wind SpA (C-318/08) και Lucia Anna Giorgia Iacono κατά Telecom Italia SpA (C-319/08) και Multiservice Srl κατά Telecom Italia SpA (C-320/08), παράγραφος 49

²⁹ Απόφαση του Δικαστηρίου ης 6^{ης} Μαΐου 2010 στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-145/08 και C-149/08 Κλαμπ Οτέλ Λουτράκι ΑΕ, Αθηναϊκή Τεχνική ΑΕ, Ευάγγελος Μαρινάκης κατά Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης και Υπουργού Επικρατείας και λοιποί, παράγραφος 78

ξεχωριστά και κατέληξε ότι η αρχή της αποτελεσματικότητας και η συσχετιζόμενη αρχή της ισοδυναμίας αποτελούν όψη της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και ενσωματώνουν την τελευταία. Η αυστηρή ερμηνεία της αρχής της αποτελεσματικότητας προϋποθέτει ότι τα εθνικά ένδικα μέσα και οι διαδικαστικές προϋποθέσεις³⁰ δεν πρέπει να καθιστούν την άσκηση των Ενωσιακών δικαιωμάτων αδύνατη ή δυσχερή³¹. «... εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να καθορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να ρυθμίσει τις διαδικαστικές προϋποθέσεις των ενδίκων μέσων που πρέπει να διασφαλίζουν την προστασία των δικαιωμάτων που έλκουν οι πολίτες από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου, εξυπακούεται δε ότι οι προϋποθέσεις αυτές δεν μπορούν να είναι λιγότερο ευνοϊκές από αυτές που αφορούν παρόμοια ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου. Δεν μπορεί να ισχύσει τίποτε διαφορετικό παρά μόνο αν οι διαδικαστικοί αυτοί κανόνες έχουν ως αποτέλεσμα να καταστεί αδύνατη η άσκηση των δικαιωμάτων που τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να προστατεύουν»³²

Άλλωστε, όπως έχει επισημανθεί από το Δικαστήριο, η προέλευση της αρχής της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας εντοπίζονται στο καθήκον της ειλικρινούς συνεργασίας που ρυθμίζεται στο άρθρο 4 § 3 της ΣΕΕ³³. Έτσι, εντοπίζεται μια γενική νομική βάση για την Ενωσιακή παρέμβαση στη διαδικασία της αποκεντρωμένης επιβολής, η οποία ανάγεται σε βασική έννοια των Συνθηκών³⁴.

Προσέτι, στην υπόθεση Alassini το δικαστήριο αντιμετώπισε την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας ως θεμελιώδες δικαίωμα. Το Δικαστήριο αιτιολόγησε την παραπάνω αποδοχή με αναφορά προς τα λοιπά θεμελιώδη δικαιώματα και υποστηρίζοντας ότι δεν είναι απόλυτα και ότι μπορούν να περιοριστούν για λόγους γενικότερου ενδιαφέροντος υπό την προϋπόθεση ότι τα μέτρα αυτά πληρούν την αρχή της αναλογικότητας. Αυτό αποτελεί μια περαιτέρω επιβεβαίωση της σημασίας της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας³⁵. Συνέπεια των παραπάνω συνιστά η παραδοχή ότι τα Κράτη Μέλη

³⁰ Που τίθενται από κάθε Κράτος Μέλος

³¹ Craig P. και De Burca G. (2008), *“EU Law: Text, Cases and Materials”*, Oxford University Press (Fourth Edition), Oxford, σελ. 320

³² Υπόθεση 33/76 Rewe-Zentralfinanz eG και Rewe-Zentral AG κατά Landwirtschaftskammer für das Saarland

³³ Ιδ. ανωτέρω υπόθεση 33/76

³⁴ Dougan M. (2004), *“National Remedies before the Court of Justice: Issues of Harmonisation and Differentiation”*, Hart Publishing, Oxford, σελ. 53 - 54

³⁵ Ιδ. ανωτέρω Alassini, παράγραφος 63

δεσμεύονται πάντα από την υποχρέωση παροχής αποτελεσματικών ενδίκων μέσων και διαδικασιών όταν διαχειρίζονται τα δικαιώματα που εξασφαλίζονται από το Ενωσιακό Δίκαιο. Συνεκδοχικά, οι εθνικοί κανόνες οι οποίοι εμποδίζουν το δικαίωμα αυτό των ιδιωτών θα πρέπει να παραμεριστούν³⁶. Το γεγονός ότι η αποτελεσματική δικαστική προστασία πληροί τις προϋποθέσεις για να θεωρείται γενική αρχή του Ενωσιακού Δικαίου επιτρέπει στο Δικαστήριο να το χρησιμοποιεί για να θεμελιώσει την αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων ώστε οι ιδιώτες να έχουν πρόσβαση σε ένδικα μέσα σε εθνικό επίπεδο. Έτσι, οι εθνικοί διαδικαστικοί κανόνες θα πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως του κατά πόσο διασφαλίζουν την προστασία των ιδιωτών³⁷.

Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας αποτελεί εκδήλωση της αρχής *ubi jus ibi remedium*^{38 39}. «Η θεραπεία» αυτή, που λαμβάνει τη μορφή ενδίκου μέσου, σύμφωνα με τα ανωτέρω εκτεθέντα θα πρέπει να είναι επαρκής για τη διασφάλιση της προστασίας των εκχωρημένων από την Ένωση δικαιωμάτων και περιλαμβάνει το δικαίωμα στο δικαστικό έλεγχο ενώπιον αρμόδιας δικαστικής αρχής. Η αρχή αυτή ενδέχεται να περιλαμβάνει ζητήματα, όπως το ποιος φέρει το βάρος απόδειξης ή την υποχρέωση των εθνικών αρχών να χορηγούν πλήρη αιτιολόγηση για τις αποφάσεις τους, σε κάθε περίπτωση, όμως, η βασικότερη πτυχή της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας είναι η πρόσβαση σε δικαστήριο με την εξουσία να αποκαταστήσει την παραβίαση των δικαιωμάτων (εν προκειμένω του ιδιώτη).

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με την θεμελιώδη αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου σε βάρος του εθνικού καθιστούν σαφές ότι αποτελούν τη βάση για τη σημασία της ανάδειξης και της κατοχύρωσης της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των ιδιωτών στο πλαίσιο της ενωσιακής και της εθνικής έννομης τάξης⁴⁰. Επιπροσθέτως, η ενωσιακή αυτή αρχή διέπει και το φάσμα των σχέσεων ανάμεσα στον ιδιώτη και το κράτος μέλος, υπό την έννοια ότι το τελευταίο είναι υποχρεωμένο να κατοχυρώσει την εφαρμογή και τον σεβασμό των

³⁶ Dougan (2004) ό. π., σελ. 55

³⁷ Claes M. (2006), *The National Courts' Mandate in the European Constitution*, Hart Publishing, Oxford, σελ. 135 - 136

³⁸ Δηλαδή όπου υπάρχει δικαίωμα θα πρέπει να προβλέπεται και θεραπεία

³⁹ Tridimas (2006) ό. π., σελ. 422

⁴⁰ Περάκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 260 - 262

δικαιωμάτων που προκύπτουν από το δίκαιο της Ένωσης⁴¹ μόνο όταν η δράση του παρατηρείται σε πεδίο που εμπίπτει στο ενωσιακό δίκαιο⁴². Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, άλλωστε, είναι στενά συνδεδεμένη με την αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου και τη συμμόρφωση των Κρατών Μελών με τις υποχρεώσεις που τους έχουν επιβληθεί⁴³.

1.2 Άλλες Γενικές Αρχές

Προσπαθώντας να δώσουμε έναν ορισμό για τη γενική αρχή του Ενωσιακού δικαίου μπορούμε να μιλήσουμε για μια θεμελιώδη αρχή του νομικού συστήματος, η οποία εμπεριέχει ορισμένες βασικές αξίες και χρήζει ευρύτερης αναγνώρισης. Κατά τον Τριδήςμα (2006)⁴⁴, οι γενικές αρχές του Ενωσιακού δικαίου διακρίνονται σε δυο κατηγορίες: αφενός στις αρχές που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ της Ένωσης και των ιδιωτών και βασιζονται στην αρχή της νομιμότητας και, της ισότητας, της νομικής βεβαιότητας και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁴⁵ και αφετέρου στις αρχές που σχετίζονται με την υπερεθνική σχέση ανάμεσα στην Ένωση και στα Κράτη Μέλη, όπως η αρχή της υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου και η υποχρέωση της ειλικρινούς συνεργασίας.

Ένα πεδίο εφαρμογής των γενικών αρχών είναι ο έλεγχος των μέτρων που λαμβάνονται από τα όργανα της Ένωσης. Το Δικαστήριο, περαιτέρω, επαφίεται στις γενικές αρχές ώστε να ερμηνεύσει και να καλύψει τα κενά του Ενωσιακού Δικαίου και η παραβίαση αυτών λειτουργεί ως βάση για τη διαπίστωση της ευθύνης των οργάνων της ή των Κρατών Μελών⁴⁶. Ως προς το στάτους των γενικών αρχών, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, στην ιεραρχία των κανόνων της Ένωσης, τοποθετούνται στην ίδια – υψηλότερη – βαθμίδα με το πρωτογενές δίκαιο και είναι δεσμευτικές για τα Κράτη Μέλη, τόσο κατά την μεταφορά του Ενωσιακού Δικαίου στις εθνικές έννομες τάξεις όσο και κατά την ανάπτυξη δράσης σε αντικείμενα που

⁴¹ Και οι πράξεις του θα αποτελέσουν αντικείμενο σχετικού ελέγχου συμβατότητας

⁴² Μάλιστα για το παραπάνω τα Κράτη - Μέλη δεν μπορούν να εισάγουν στην εσωτερική τους νομοθεσία εξαιρέσεις ώστε να περιοριστεί η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

⁴³ Περράκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 263

⁴⁴ Tridimas (2006) ό. π., σελ. 1 – 6 και 25 - 26

⁴⁵ Λόγω της συνταγματικής προστασίας των αρχών αυτών από τις εθνικές έννομες τάξεις, η πρώτη κατηγορία είναι δεσμευτική τόσο για την Ένωση στο σύνολό της όσο και για τα επιμέρους Κράτη Μέλη

⁴⁶ Prechal S. (2010), “Competence Creep and General Principles of Law”, *Review of European and Administrative Law*, 3:1, σελ. 5 – 22, σε σελ. 5 – 6

εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής αυτού⁴⁷. Η παραβίαση μιας γενικής αρχής, λοιπόν, θα οδηγήσει στην ακύρωση ενός μέτρου από το Δικαστήριο⁴⁸ ενώ οποιαδήποτε πράξη θα αποτελέσει αντικείμενο ελέγχου εάν υποστηριχτεί ότι διαπράττει μια τέτοια παραβίαση⁴⁹. Τέλος, τα εθνικά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα να ερμηνεύουν την εθνική νομοθεσία τους υπό το φως των γενικών αυτών αρχών⁵⁰.

1.2.1 Κοινές συνταγματικές παραδόσεις των Κρατών Μελών

Το άρθρο 340 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής ΣΛΕΕ) κάνει ρητή αναφορά στις «γενικές αρχές του δικαίου που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών», ενώ το άρθρο 263 ΣΛΕΕ νοητά παραπέμπει σε αυτές. Και στις δυο περιπτώσεις, πάντως, γίνεται αναφορά στους λόγους αναθεώρησης σχετικά με την εγκυρότητα και τη νομιμότητα μιας Ενωσιακής πράξης⁵¹. Από την άλλη, το άρθρο 6 § 3 της ΣΕΕ ρητώς αναφέρει τα θεμελιώδη δικαιώματα και ειδικότερα προβλέπει ότι «τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης».

Στην υπόθεση Stauder⁵² αναγνωρίζονται τα παραπάνω καθώς αναφέρεται ότι «τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου ... περιλαμβάνονται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, των οποίων το σεβασμό εξασφαλίζει το Δικαστήριο». Άλλωστε, το Δικαστήριο αναφέρθηκε και στις γενικές αρχές στην υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft⁵³, όπου επαναλαμβάνεται η παραπάνω σκέψη.

⁴⁷ Prechal (2010) ό. π., σελ 8 και Απόφαση του Δικαστηρίου της 18^{ης} Ιουνίου 1991 στην υπόθεση C-260/89 Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση – Ανώνυμη Εταιρία, Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Προσωπικού ΕΡΤ κατά Δημοτικής Εταιρίας Πληροφόρησης ΔΕΠ, Σωτηρίου Κούβελα Νικολάου Αβδελλά και λοιποί, παράγραφος 42 - 45

⁴⁸ Η από το Γενικό Δικαστήριο της Ένωσης

⁴⁹ Tridimas (2006) ό. π., σελ. 31

⁵⁰ Jans και λοιποί (2007) ό. π., σελ. 124

⁵¹ Schermers H., Waelbroeck D. (2001), *Judicial Protection in the European Union*, Kluwer Law International (Sixth edition), The Hague, σελ. 31 – 32

⁵² Απόφαση του Δικαστηρίου της 12^{ης} Νοεμβρίου 1969 στην υπόθεση 29/69 Erich Stauder κατά City of Ulm – Sozialamt, παράγραφος 7

⁵³ Απόφαση του Δικαστηρίου της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1970 στην υπόθεση 11/70 Internationale Handelsgesellschaft mbH κατά Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, παράγραφος

Έπειτα, στην υπόθεση Nold⁵⁴, το Δικαστήριο συμπληρώνει ότι «κατά την προστασία των δικαιωμάτων αυτών το Δικαστήριο καθοδηγείται από τις συνταγματικές παραδόσεις που είναι κοινές στα κράτη μέλη και, συνεπώς, δεν μπορεί να κάνει δεκτά μέτρα που αντίκεινται στα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζονται και προστατεύονται από τα συντάγματα των κρατών αυτών. Οι διεθνείς συμβάσεις που αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, στις οποίες συνέπραξαν και προσχώρησαν τα κράτη μέλη, παρέχουν επίσης ενδείξεις, που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου» και με τον τρόπο αυτόν διευρύνεται η έννοια των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης⁵⁵.

Το Δικαστήριο, λοιπόν, έχει αναγνωρίσει το δικαίωμα στην αποτελεσματική δικαστική προστασία ως γενική αρχή του Ενωσιακού Δικαίου που απορρέει από τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών Μελών⁵⁶. Αυτό σημαίνει ότι η αποτελεσματική δικαστική προστασία θα πρέπει να διασφαλιστεί σε σχέση με τον έλεγχο των Ενωσιακών μέτρων. Αν και ο έλεγχος της εγκυρότητας του πρωτογενούς δικαίου δεν ανήκει στις αρμοδιότητες του Δικαστηρίου, ωστόσο αυτό μπορεί να ερμηνεύει τις διατάξεις των Συνθηκών σε συμφωνία με τις γενικές αρχές του δικαίου. Με τον τρόπο αυτόν το Δικαστήριο είναι σε θέση να ασκήσει επιρροή στην εφαρμογή του πρωτογενούς δικαίου προς εξασφάλιση ενός υψηλότερου επιπέδου σεβασμού για το θεμελιώδες δικαίωμα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας⁵⁷.

1.2.2 Η νομική βεβαιότητα και η ομοιόμορφη εφαρμογή του Ενωσιακού Δικαίου

Η νομική βεβαιότητα⁵⁸ είναι μια ακόμα γενική αρχή του Ενωσιακού Δικαίου, η οποία απαιτεί καθαρότητα και ακρίβεια της νομοθεσίας, ώστε «η νομική κατάσταση που προκύπτει από τις αρχές αυτές (να) είναι αρκετά διαυγής και σαφής ... οι δικαιούχοι (να) αποκτούν τη δυνατότητα να γνωρίζουν το πλήρες περιεχόμενο των δικαιωμάτων τους και, ενδεχομένως, να τα προβάλλουν ενώπιον των εθνικών

⁵⁴ Απόφαση του Δικαστηρίου της 14^{ης} Μαΐου 1974 στην υπόθεση 4/73 J. Nold Kohlen- και Baustoffgroßhandlung, Kommanditgesellschaft κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, παράγραφος 12

⁵⁵ Craig και Loui (2008) ό. π., σελ. 383

⁵⁶ Ίδ. Ανωτέρω υπόθεση Johnston, παράγραφος 18 και υπόθεση Heylens, παράγραφος 14

⁵⁷ Tridimas (2006) ό. π., σελ. 50 - 52

⁵⁸ Άλλως αρχή της ασφάλειας του δικαίου

δικαστηρίων⁵⁹». Άλλωστε, το γεγονός αυτό είναι πολύ σημαντικό και για τα ίδια τα εθνικά δικαστήρια ώστε να είναι σαφής η δυνατότητα αυτών να διασφαλίζουν και να προστατεύουν τα εν λόγω δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Η αρχή αυτή συνδέεται και με την έννοια της ομοιομορφίας και της συνοχής του Ενωσιακού Δικαίου, ώστε να περιοριστούν οι αποκλίσεις κατά την εφαρμογή των κανόνων. Η αρχή αυτή εφαρμόστηκε στην υπόθεση Foto – Frost ως προς τη εγκυρότητα των Ενωσιακών πράξεων και κρίθηκε ως ζωτικής σημασίας για την Ενωσιακή έννομη τάξη στο σύνολό της, υπό την έννοια ότι οι κανόνες πρέπει να εφαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο από όλα τα Κράτη Μέλη. Όπως επισημάνθηκε «αυτή η απαίτηση ομοιομορφίας είναι ιδιαίτερα επιτακτική όταν αμφισβητείται το κύρος κοινοτικής πράξεως. Οι διαφορές μεταξύ των δικαστηρίων των κρατών μελών όσον αφορά το κύρος των κοινοτικών πράξεων θα ήταν ικανές να διακυβεύσουν την ίδια την ενότητα της κοινοτικής έννομης τάξης και να θίξουν τη θεμελιώδη αρχή της ασφάλειας του δικαίου»⁶⁰.

Η ενιαία και ομοιόμορφη εφαρμογή του Ενωσιακού δικαίου, αποτέλεσε ένα από τα επιχειρήματα υπέρ της υπεροχής αυτού επί των εθνικών στην υπόθεση Costa / ENEL⁶¹, η οποία αποτελεί σταθμό στην ιστορία της Ένωσης. Παρόλο που η ενιαία εφαρμογή δεν έχει επιτευχθεί σε απόλυτο βαθμό εντός της Ένωσης⁶², ένας βαθμός αυτής είναι απαραίτητος για την αποτελεσματικότητα και την πρέπουσα λειτουργία της Ενωσιακής έννομης τάξης⁶³.

1.2.3 Η υπεροχή του Ενωσιακού Δικαίου, η άμεση ισχύς και το άμεσο αποτέλεσμα

Η αρχή της υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου επισημάνθηκε στην προαναφερθείσα υπόθεση Costa / ENEL, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι «το δίκαιο που γεννήθηκε από τη Συνθήκη απορρέει από αυτόνομη πηγή δικαίου (και) δεν είναι δυνατόν λόγω του ιδιόμορφου πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του

⁵⁹ Απόφαση του Δικαστηρίου της 23^{ης} Μαΐου 1985 στην υπόθεση 29/84 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, παράγραφος 23

⁶⁰ Απόφασης του Δικαστηρίου της 22ας Οκτωβρίου 1987 στην υπόθεση 314/85 Foto – Frost κατά Hauptzollamt Lubeck – Ost, παράγραφος 15

⁶¹ Υπόθεση 6/64 Flaminio Costa κατά Ente Nazionale per l' Energia Elettrica (ENEL)

⁶² Που αποτελείται από Κράτη Μέλη με διαφορετικές παραδόσεις και διαφορετικά νομικά συστήματα

⁶³ Chalmers D., Davies G., Monti G. (2010), *European Union Law*, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 156 - 157

αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο χωρίς να χάνει τον κοινοτικό (ενωσιακό) του χαρακτήρα και χωρίς να διακυβεύεται η ίδια η νομική βάση της Κοινότητας (πλέον Ένωσης)». Έτσι, θεμελιώθηκε ότι κάθε ενωσιακός κανόνας υπερέχει των αντίστοιχων εθνικών σε περίπτωση μεταξύ τους σύγκρουσης. Η αρχή αυτή εφαρμόζεται σε όλες τις μορφές κανόνων⁶⁴ και επιβάλλει σε κάθε εθνικό δικαστή την υποχρέωση να επιδεικνύει σεβασμό στους υπερέχοντες κανόνες της Ένωσης. Έτσι, η αρχή της υπεροχής λειτουργεί ως εργαλείο άρσης συγκρούσεων και επιτρέπει στους ιδιώτες να την επικαλεστούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Μάλιστα, η αρχή της υπεροχής εφαρμόζεται ανεξαρτήτως του εάν έχουν απονεμηθεί δικαιώματα σε ιδιώτες⁶⁵.

Από την άλλη, όταν γίνεται λόγος για τον μηχανισμό του άμεσου αποτελέσματος, αναφερόμαστε στην απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες. Ειδικότερα, η τελευταία αυτή αρχή διατυπώθηκε για πρώτη φορά στην υπόθεση van Gend & Loos⁶⁶, η οποία αποτελεί ίσως μέχρι και σήμερα τη διασημότερη και μια από τις σημαντικότερες αποφάσεις του, η οποία λειτούργησε ως βάση για την περαιτέρω ανάπτυξη της Ένωσης. Ειδικότερα στην υπόθεση αυτή Δικαστήριο επεσήμανε ότι «*Η Κοινότητα αποτελεί μια νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου, υπέρ της οποίας τα κράτη, αν και σε περιορισμένο πλαίσιο, περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα – μια έννομη τάξη της οποίας υποκείμενα δικαίου δεν είναι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά και οι ιδιώτες. Το ανεξάρτητο από την νομοθεσία των κρατών μελών κοινοτικό δίκαιο δεν επιβάλλει λοιπόν μόνο υποχρεώσεις αλλά απονέμει και δικαιώματα στους ιδιώτες. Τέτοια δικαιώματα συνιστώνται, όχι μόνο όταν η Συνθήκη το ορίζει ρητώς, αλλά και βάσει σαφών υποχρεώσεων που επιβάλλει ρητώς στον ιδιώτη, καθώς και στα κράτη μέλη και τα όργανα της Κοινότητας... το κείμενο του άρθρου 12⁶⁷ περιέχει μια σαφή και απεριόριστη απαγόρευση, μια υποχρέωση όχι πράξεως αλλά παραλείψεως ... η απαγόρευση του άρθρου 12 είναι εκ φύσεως εξαιρετικά κατάλληλη για να παραγάγει άμεσα αποτελέσματα στις έννομες σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών και των υπαγομένων στο δίκαιο τους ιδιωτών*». Η παραπάνω

⁶⁴ Είτε γίνεται λόγος για πρωτογενές είτε για παράγωγο ενωσιακό δίκαιο

⁶⁵ Χριστιανός Βασιλείος (2010), *Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 155 - 157

⁶⁶ Απόφαση του Δικαστηρίου της 5^{ης} Φεβρουαρίου 1963 στην υπόθεση 26/62 NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos κατά Netherlands Inland Revenue Administration

⁶⁷ Το άρθρο 12 της Συνθήκης και η άμεση η μη ισχύς αυτού αποτέλεσε αντικείμενο της υπόθεσης

απόφαση αποτελεί σταθμό για την ιστορία της Ένωσης και απέδωσε άμεση ισχύ στις διατάξεις των Συνθηκών για λόγους ενιαίας και αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου σε ολόκληρη την επικράτεια αυτής ώστε να προωθηθεί και επιτευχθεί η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση⁶⁸.

Υπό την έννοια αυτή το άμεσο αποτέλεσμα σημαίνει ότι οι κανόνες της Συνθήκης που είναι σαφείς και ανεπιφύλακτοι και δεν τελούν σε εξάρτηση με την έκδοση εκτελεστικών πράξεων από το εθνικό δίκαιο, θεμελιώνουν δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών (φυσικών και νομικών προσώπων) και αντίστοιχα υποχρεώσεις για τα Κράτη Μέλη. Οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν τα δικαιώματα αυτά «στο πλαίσιο διαφοράς κατά του κράτους απ' ευθείας ενώπιον των εθνικών αρχών και δικαστηρίων χωρίς δηλαδή να υφίσταται ανάγκη να εκδοθούν από τα κράτη μέλη περαιτέρω εκτελεστικές πράξεις»⁶⁹.

Άμεσο αποτέλεσμα αναγνωρίζεται στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, στους κανονισμούς και στις αποφάσεις, όπου το Δικαστήριο έχει ρητώς αναφέρει την αρχή της αποτελεσματικότητας⁷⁰. Επίσης, στις γενικές αρχές του Ενωσιακού δικαίου αναγνωρίζεται το άμεσο αποτέλεσμα. Το ίδιο συμβαίνει και για τις Οδηγίες όταν δεν έχουν μεταφερθεί εντός της οριζόμενης προθεσμίας ή έχουν μη ορθώς μεταφερθεί στην εθνική έννομη τάξη και «έχουν πλήρη, σαφή και απροϋπόθετο χαρακτήρα». Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή ισχύει το κάθετο άμεσο αποτέλεσμα⁷¹ αλλά όχι το οριζόντιο^{72 73}.

1.2.4 Η αρχή της Διαδικαστικής Αυτονομίας των Κρατών Μελών

Η επιβολή και η εφαρμογή του Ενωσιακού δικαίου είναι το καθήκον των Κρατών μελών και αντίστοιχα των εθνικών αρχών, και διαμορφώνεται από τους εθνικούς διαδικαστικούς κανόνες. Η εξουσία αυτή της οργάνωσης της αποτελεσματικής επιβολής του δικαίου αυτού σχετίζεται με την εθνική

⁶⁸ Πέρρα Παναγιώτα (2006), *Αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών στην κοινοτική έννομη τάξη: δεδομένο ή ζητούμενο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 30 - 31

⁶⁹ Χριστιανός Β. (2010) ό. π. σελ. 159

⁷⁰ Craig και λουποί (2008) ό. π., σελ. 277

⁷¹ Υπό την έννοια ότι τα συσταθέντα δικαιώματα μπορούν να προβληθούν από τους ιδιώτες κατά των κρατών μελών και όχι το αντίθετο

⁷² Δηλαδή δεν επηρεάζονται οι σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών

⁷³ Χριστιανός Β. (2010), ό. π. σελ. 163 - 165

διαδικαστική (ή δικονομική) αυτονομία⁷⁴. Η αρχή αυτή για πρώτη φορά διατυπώθηκε στην υπόθεση *Rewe*, όπως αναφέρεται ανωτέρω, και εφαρμόζεται⁷⁵ έτσι ώστε τα εθνικά νομικά συστήματα να απολαμβάνουν το δικαίωμα να ορίζουν τα δικαστήρια που είναι αρμόδια και να καθορίζουν τις διαδικαστικές προϋποθέσεις που διέπουν τις πράξεις εκείνες που αποσκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων των πολιτών, που προκύπτουν από την αρχή του άμεσου αποτελέσματος. Ωστόσο, η αρχή αυτή δεν είναι απόλυτη. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι εθνικοί διαδικαστικοί κανόνες υπόκεινται σε δυο προϋποθέσεις: αφενός την ισοδυναμία (μη επιβολή διακρίσεων) και αφετέρου την αποτελεσματικότητα. Σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας, οι εθνικοί κανόνες που τίθενται δεν μπορούν να είναι λιγότερο ευνοϊκοί από τους αντίστοιχους που καθορίζουν την άσκηση ενδίκων μέσων της εσωτερικής έννομης τάξης. Από την άλλη, η αρχή της αποτελεσματικότητας απαγορεύει την επιβολή εθνικών κανόνων που θα καθιστούν αδύνατη ή δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που διαμορφώνονται από την Ένωση⁷⁶.

Πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί ως προς το εύρος της εθνικής διαδικαστικής αυτονομίας και το βαθμό παρέμβασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κυρίως μέσω του Δικαστηρίου. Έτσι, έχει υποστηριχτεί ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει η αυτονομία αυτή και ότι οι εθνικοί κανόνες στην πραγματικότητα είναι επικουρικοί του ουσιαστικού Ενωσιακού δικαίου. Άλλοι, πάλι, υπογραμμίζουν τη σημασία της συνεργασίας και τις προσπάθειες του Δικαστηρίου να λαμβάνει διαρκώς υπόψη του τις συνέπειες των αποφάσεών του στα εσωτερικά δίκαια⁷⁷.

⁷⁴ Jans και λοιποί (2007) ό. π., σελ. 40

⁷⁵ Εκτός και αν η Ένωση ορίζει διαφορετικά

⁷⁶ Χριστιανός (2010) ό. π., σελ. 11 και 175 - 177

⁷⁷ Biondi Andrea (2004), "How to Go Ahead as an EU Law National Judge", *European Public Law*, 15:2, σελ. 225 – 238, σε σελ. 229

Κεφάλαιο 2^ο – Η δικαστική προστασία των ιδιωτών από τον Ενωσιακό Δικαστή

2.1 Ένα πλήρες σύστημα ενδίκων μέσων

Το Δικαστήριο επανειλημμένως έχει επισημάνει ότι η Ένωση αποτελεί ένα «πλήρες σύστημα ενδίκων μέσων και διαδικασιών το οποίο αποσκοπεί να αναθέσει στο Δικαστήριο τον έλεγχο νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων. Με τον τρόπο αυτό προστατεύονται τα φυσικά και νομικά πρόσωπα από την εφαρμογή έναντι αυτών πράξεων γενικού περιεχομένου που δεν μπορούν να προσβάλουν απευθείας ενώπιον του Δικαστηρίου ...»⁷⁸. Τα μέσα αυτά προβλέπονται απευθείας από τις διατάξεις των Συνθηκών και αφορούν τις προσφυγές που θα περιγραφούν κατωτέρω.

Με τον τρόπο αυτόν προβλέπεται άμεσος έλεγχος των πράξεων και παραλείψεων των Κρατών Μελών αλλά και των θεσμικών οργάνων από τα κεντρικά δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης αλλά και έμμεσος έλεγχος της δράσης των κρατών μελών και των θεσμικών οργάνων χάρη στην προδικαστική παραπομπή ερωτημάτων σε επίπεδο συνεργασίας ανάμεσα στα αποκεντρωμένα και στα κεντρικά δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης⁷⁹. Κατωτέρω θα επεξηγηθεί η δυνατότητα των ιδιωτών να προσβάλουν το κύρος ενός ενωσιακού μέτρου / πράξης απευθείας ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου και σε περίπτωση που η πρόσβαση αυτή αποκλείεται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

Η Επιτροπή εμφανίζεται ως ο «θεματοφύλακας» των Συνθηκών και είναι το μόνο θεσμικό όργανο, σύμφωνα με το άρθρο 258 ΣΛΕΕ, το οποίο νομιμοποιείται για την άσκηση προσφυγής κατά Κράτους Μέλους ενώπιον του Δικαστηρίου αν διαπιστώσει ότι το τελευταίο έχει παραβεί εκ των Συνθηκών υποχρέωσή του. Από την άλλη, οι ιδιώτες δεν νομιμοποιούνται να ασκήσουν τις προσφυγές που προβλέπονται για την Επιτροπή στο προαναφερθέν άρθρο ούτε όμως και αυτές των άρθρων 259 και 260 ΣΛΕΕ όπως, ομοίως, δεν νομιμοποιούνται να στραφούν κατά της Επιτροπής σε περίπτωση που παραλείψει να κινήσει την διαδικασία των

⁷⁸ Ίδ. ανωτέρω υπόθεση *Les Verts*, παράγραφος 23

⁷⁹ Χριστιανός Β. (2010) ό. π., σελ. 99

άρθρων αυτών, καθώς θεωρείται ότι η κίνηση αυτή εντάσσεται στη διακριτική της ευχέρεια και δεν θεωρείται «παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας»⁸⁰.

Για τους ιδιώτες, προβλέπεται μια σειρά ένδικων μέσων ή βοηθημάτων για να αμφισβητήσουν τη νομιμότητα μιας ενωσιακής πράξης ή παράλειψης και ειδικότερα η ευθεία ακυρωτική προσφυγή και η προσφυγή επί παραλείψεως των άρθρων 263 και 265 ΣΛΕΕ αντιστοίχως. Παράλληλα, οι ιδιώτες νομιμοποιούνται να ασκήσουν αγωγή αποζημίωσης λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης της Κοινότητας ενώπιον του Ενωσιακού Δικαστή, όπως προκύπτει από τα άρθρα 268 και 340 ΣΛΕΕ. Βέβαια, στην περίπτωση αυτή είναι απαραίτητο να στοιχειοθετηθεί η εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης, η οποία τελεί σε συνάρτηση με τη συνδρομή ενός συνόλου προϋποθέσεων σχετικά με τον παράνομο χαρακτήρα της συμπεριφοράς των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, όπως ο παραβιαζόμενος κανόνας να απονέμει δικαιώματα στους ιδιώτες, η ζημία που προκλήθηκε να τελεί σε άμεση αιτιώδη συνάφεια με την παράνομη συμπεριφορά και η παραβίαση να είναι κατάφωρη. Βέβαια, η απόδειξη της συνδρομής των στοιχείων αυτών βαρύνει τον ενάγοντα⁸¹.

2.2 Το Locus Standi των ιδιωτών σύμφωνα με το άρθρο 263(4) ΣΛΕΕ

Το άρθρο 263(4) ΣΛΕΕ προβλέπει ότι *«Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο μπορεί ... να ασκεί προσφυγή κατά των πράξεων των οποίων είναι αποδέκτης ή που το αφορούν άμεσα και ατομικά, καθώς και κατά των κανονιστικών πράξεων που το αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα»*.

Ο καλύτερος τρόπος για την έκδοση απόφασης σχετικά με την εγκυρότητα ενός Ενωσιακού νόμου είναι η κατάθεση ευθείας προσφυγής ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ένωσης, στο οποίο έχει ανατεθεί η εξέταση του περιεχομένου αυτού και η δυνατότητα ακύρωσής του σε περίπτωση που κριθεί ότι δεν είναι νόμιμο. Το προαναφερθέν άρθρο προβλέπει τρεις περιπτώσεις κατά τις οποίες είναι δυνατή η άσκηση προσφυγής εκ μέρους των ιδιωτών. Να σημειωθεί ότι οι ιδιώτες, ως προσφεύγοντες του άρθρου 263(4) ΣΛΕΕ χαρακτηρίζονται ως απλοί ή συνήθεις αιτούντες⁸².

⁸⁰ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 14

⁸¹ Βηλαράς Μιχαήλ (2003), *Κοινοτικός Δικαστής & Αποτελεσματική Δικαστική Προστασία Ιδιωτών: παρόν & Μέλλον*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 16 - 17

⁸² Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 26

Η πρώτη περίπτωση είναι η λιγότερο προβληματική και αφορά τις περιπτώσεις που αποδέκτης της πράξης είναι ο ιδιώτης – προσφεύγων. Σε περίπτωση που αποδέκτης της πράξης είναι άλλο πρόσωπο, η προσφυγή είναι δυνατή από τον ιδιώτη μόνο στην (δεύτερη προβλεπόμενη) περίπτωση που η πράξη των αφορά άμεσα και ατομικά. Το περιεχόμενο των δυο αυτών προϋποθέσεων έχει αποτελέσει αντικείμενο της νομολογίας του Δικαστηρίου και θα παρουσιαστεί κατωτέρω. Η τρίτη περίπτωση για την κατάθεση προσφυγών από ιδιώτη αφορά της κανονιστικές πράξεις που δεν περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα και αρκεί να αποδειχθεί ότι οι πράξεις αυτές αφορούν τον προσφεύγοντα. Η διάταξη αυτή ενσωματώθηκε στη Συνθήκη της Λισαβόνας, ως αντίδραση σε έντονες κριτικές που δέχτηκε το Δικαστήριο μετά τις αποφάσεις UPA και Jego – Quege για τις οποίες θα ακολουθήσει διεξοδική αναφορά.

Πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 263(6) ΣΛΕΕ «Οι προσφυγές που προβλέπονται ... ασκούνται εντός δυο μηνών, υπολογιζόμενων, κατά περίπτωση, από τη δημοσίευση της πράξεως, την κοινοποίησή της στον προσφεύγοντα ή, ελλείψει δημοσιεύσεως ή κοινοποίησεως, από την ημέρα κατά την οποία ο προσφεύγων έλαβε γνώση της πράξεως». Η διάταξη αυτή αποδεικνύει ότι η προσφυγή ακυρώσεως υπόκειται σε προθεσμία κατάθεσης, όπως περιγράφεται ανωτέρω, και η παρέλευση του διμήνου την καθιστά αδύνατη, καθώς η πράξη έχει οριστικοποιηθεί. Να σημειωθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η προθεσμία αυτή εφαρμόζεται και για την αποστολή προδικαστικών ερωτημάτων⁸³.

Σύμφωνα με το άρθρο 264 ΣΛΕΕ, συνέπεια της κατάθεσης της παραπάνω προσφυγής εφόσον αυτή κριθεί βάσιμη, είναι η κήρυξη της προσβαλλομένης πράξης ως άκυρης από το Δικαστήριο. Η ακυρότητα αυτή έχει αναδρομικό χαρακτήρα και ισχύει erga omnes. Ωστόσο, το Δικαστήριο μπορεί, εφόσον κάτι τέτοιο κριθεί αναγκαίο, να προσδιορίσει με ακρίβεια τα αποτελέσματα της ακυρωθείσας πράξης που θεωρούνται οριστικά.

⁸³ Απόφαση του Δικαστηρίου της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1999 στην υπόθεση C-310/97 Ρ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά AssiDomän Kraft Products AB, Iggesund Bruk AB, Korsnäs AB, MoDo Paper AB, Södra Cell AB, Stora Kopparbergs Bergslags AB και Svenska Cellulosa AB, παράγραφος 57 σύμφωνα με την οποία «...μια απόφαση η οποία δεν προσβλήθηκε από τον αποδέκτη της εντός της προβλεπόμενης στο άρθρο 173 της Συνθήκης προθεσμίας καθίσταται απρόσβλητη έναντι αυτού»

Το άρθρο 263 ΣΛΕΕ θέτει περιορισμούς ως προς το παραδεκτό της απευθείας προσφυγής ακύρωσης των ιδιωτών⁸⁴. Πρώτη προϋπόθεση είναι η ικανότητα προς το είναι διάδικον, δηλαδή ο προσφεύγων να εντάσσεται στα πρόσωπα που ορίζονται ρητώς από τις διατάξεις του άρθρου αυτού⁸⁵. Παράλληλα, απαιτείται η εξουσία ασκήσεως προσφυγής. Για τους ιδιώτες, δηλαδή για τους μη προνομιούχους αιτούντες, η νομιμοποίηση προσβολής ενωσιακής πράξης εντοπίζεται σε εκείνες που απευθύνονται στους ίδιους, σε εκείνες που τους επηρεάζουν άμεσα και ατομικά και στις κανονιστικές πράξεις όπως περιγράφονται στο τέταρτο εδάφιο του άρθρου 263 ΣΛΕΕ.

2.2.1 Περίπτωση πρώτη – πράξεις με αποδέκτες φυσικά ή νομικά πρόσωπα

Η περίπτωση αυτή αφορά πράξεις που έχουν εκδοθεί από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης εντός του πλαισίου εκτέλεσης κανόνων για τη ρύθμιση ατομικών περιπτώσεων. Συνδυάζοντας το πρώτο και το τέταρτο εδάφιο του άρθρου 263 ΣΛΕΕ καταλήγουμε ότι παθητικά νομιμοποιούμενα όργανα στην περίπτωση αυτή είναι η Επιτροπή, το Συμβούλιο και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ενώ συνήθως πεδίο έκδοσης αντίστοιχων πράξεων αποτελεί κυρίως ο τομέας του ενωσιακού δικαίου ανταγωνισμού. Είναι σαφές ότι η πρώτη αυτή περίπτωση κατάθεσης προσφυγής αφορά την χαρακτηριστικότερη περίπτωση πράξεων που εκδίδονται απευθυνόμενες σε ιδιώτες.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στις πράξεις που μπορούν να προσβληθούν δεν ανήκουν μόνο οι αποφάσεις και ο αναθεωρητικός νομοθέτης της Συνθήκης της Λισαβόνας συνειδητά παρέλειψε να εξειδικεύσει το περιεχόμενο των πράξεων στην παραπάνω διάταξη. Από την άλλη βέβαια, το Δικαστήριο ήδη από το άρθρο 230(4) ΕΚ διέκρινε τις αποφάσεις από τις λοιπές πράξεις με βάση τη δεσμευτικότητά τους και την εκδήλωση των έννομων συνεπειών τους και όχι με την αποδιδόμενη σε

⁸⁴ Weiler J.H.H., *The Locus Standi of Private Applicants under article 230 (4) EC and the Principle of Judicial Protection in the European Community*, NYU School of Law Jean Monnet Working Paper 12/03, διαθέσιμο σε <http://www.jeanmonnetprogram.org/archive/papers/03/031201.pdf> (ανάκτηση 18/12/2017)

⁸⁵ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 45 - 46

αυτές ονομασία, απομακρυνόμενο από τα στενά όρια του άρθρου 249 (1) και (4) ΕΚ⁸⁶.

2.2.2 Περίπτωση δεύτερη – πράξεις που αφορούν ιδιώτη άμεσα και ατομικά

Το παραδεκτό των συγκεκριμένων προσφυγών έγκειται στην ύπαρξη (άλλως συνδρομή) άμεσου και ατομικού συνδέσμου ανάμεσα στην προσβαλλόμενη πράξη και στον προσφεύγοντα. Με μια παραπομπή στη διάταξη του πρώτου εδαφίου του άρθρου 263 ΣΛΕΕ γίνεται κατανοητό ότι ο αναθεωρητικός νομοθέτης επέλεξε να εντάξει στο άρθρο αυτό μια ευρεία έννοια της πράξης, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτές όλες τις πράξεις με γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα, ανεξάρτητα από τη διαδικασία που τηρήθηκε για την έκδοση αυτών, στις οποίες λοιπόν συμπεριλαμβάνονται και οι νομοθετικές.

Η συνδρομή του άμεσου συνδέσμου συνίσταται στο ότι η πράξη αφορά άμεσα έναν ιδιώτη και το προσβαλλόμενο μέτρο παράγει άμεσα – απευθείας αποτελέσματα επηρεάζοντας τη νομική του κατάσταση χωρίς να αφήνει εξουσία εκτιμήσεως στις αρχές που εφαρμόζουν το μέτρο αυτό, λόγω του ότι η εφαρμογή της πράξης επιβάλλεται από την ενωσιακή ρύθμιση και δεν απαιτείται η έκδοση άλλων ενδιάμεσων πράξεων από τις εθνικές αρχές που την εφαρμόζουν. Έτσι, η προϋπόθεση του άμεσου συνδέσμου ικανοποιείται όταν η εν λόγω πράξη επιβάλει π.χ. οριστική ρύθμιση (π.χ. πρόστιμο) και εντοπίζεται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ αυτής⁸⁷ και της νομικής κατάστασης του ιδιώτη - προσφεύγοντος⁸⁸.

Από την άλλη, η συνδρομή της προϋπόθεσης του ατομικού συνδέσμου ανάμεσα στην προσβαλλόμενη πράξη και στον ιδιώτη – προσφεύγοντα αποτελεί μια πιο δύσκολη εργασία.

Στην υπόθεση Plaumann⁸⁹, τα Δικαστήρια διατύπωσε την αρχή για τον έλεγχο των προϋποθέσεων ενεργητική νομιμοποίησης, σύμφωνα με την οποία *«Υποκείμενα άλλα από τους αποδέκτες μιας απόφασης δεν μπορούν να ισχυριστούν*

⁸⁶ Χριστιανός Β. (2010), ό. π., σελ. 123 - 124

⁸⁷ Καθώς δεν απαιτείται η έκδοση εκτελεστικής πράξης. Ωστόσο και στην περίπτωση που είναι απαραίτητη η έκδοση εκτελεστικής πράξης το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι *«δεν αναιρεί την ύπαρξη άμεσου συνδέσμου, όταν το μέτρο αυτό επηρεάζει απ' ευθείας τη νομική κατάσταση του ιδιώτη και δεν αφήνει καμία εξουσία εκτιμήσεως στους αποδέκτες του»* υπόθεση 11/82

⁸⁸ Χριστιανός Β. (2010), ό. π., σελ. 124 - 126

⁸⁹ Απόφαση του Δικαστηρίου της 15^η Ιουλίου 1963 στην υπόθεση 25/62 Plaumann & Co κατά της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας

ότι τα αφορά ατομικά, παρά μόνο αν τα θίγει λόγω ορισμένων ξεχωριστών ιδιοτήτων ή μιας πραγματικής καταστάσεως που τα χαρακτηρίζει σε σχέση με κάθε άλλο πρόσωπο και έτσι τα εξατομικεύει κατά τρόπο ανάλογο προς αυτόν του αποδέκτη».

Πρέπει να σημειώσουμε ότι στο πεδίο αυτό αντικείμενο προσφυγής ακύρωσης μπορούν να αποτελέσουν και κανονισμοί που αν και εκδίδονται υπό αυτή τη μορφή, στην πραγματικότητα αποτελούν αποφάσεις καθώς σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου ο σκοπός της Συνθήκης είναι να «εμποδίσει τα θεσμικά όργανα να αποκλείουν, επιλέγοντας απλώς και μόνο τη μορφή του κανονισμού, τη δυνατότητα των ιδιωτών να ασκούν προσφυγές κατά αποφάσεων που τους αφορούν άμεσα και ατομικά... η επιλογή της μορφής δεν μπορεί να μεταβάλει τη φύση μιας πράξης»⁹⁰. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι η δυνατότητα των ιδιωτών να προσφύγουν κατά πράξεων με γενικό και αφηρημένο περιεχόμενο έχει παγίως αναγνωριστεί από το Δικαστήριο κατόπιν επικλήσεως της ύπαρξης του ατομικού συνδέσμου μεταξύ της κανονιστικής κατά τα λοιπά διάταξης και ενός ιδιώτη (ή κατηγορίας ιδιωτών)⁹¹ και δεν έχει αποκλειστεί η πιθανότητα μια πράξη γενικής ισχύος να αφορά ατομικά ιδιώτες και να επέχει λοιπόν θέση αποφάσεως^{92 93}.

2.2.3 Περίπτωση Τρίτη – κανονιστικές πράξεις άνευ εκτελεστικών μέτρων που αφορούν ιδιώτες

Η περίπτωση αυτή αφορά πράξεις με γενική μεν ισχύ που ωστόσο δεν αποτελούν γνήσιους κανονισμούς, όπως ορίζονται στο άρθρο 288 εδ. πρώτο και δεύτερο ΣΛΕΕ. Σε αντίθετη περίπτωση θα είχε γίνει ρητή αναφορά στην κατηγορία των κανονισμών. Σχετικά με τον προσδιορισμό των κανονιστικών πράξεων πρέπει να σημειωθεί ότι πρόκειται για πράξεις που δεν έχει τηρηθεί για την έκδοσή τους η οικεία νομοθετική διαδικασία των άρθρων 289 και 294 ΣΛΕΕ επομένως δεν αποτελούν νομοθετικές πράξεις. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη γίνεται λόγος για δυο διαδικασίες: αφενός για αυτή του άρθρου 290 ΣΛΕΕ σχετικά με την έκδοση πράξεων κατ' εξουσιοδότηση του παραγώγου ενωσιακού δικαίου και αφετέρου για

⁹⁰ Υπόθεση 789/79 και 790/79

⁹¹ Υπόθεση C – 309/89

⁹² Υπόθεση C – 358/89

⁹³ Χριστιανός Β. (2010) ό. π. σελ. 126 - 127

αυτή του άρθρου 291 ΣΛΕΕ, σχετικά με την έκδοση εκτελεστικών πράξεων. Συμπερασματικά, η υπό εξέταση κατηγορία των κανονιστικών πράξεων με άμεσο αποτέλεσμα και χωρίς εκτελεστικά μέτρα περιέχει τις εκδιδόμενες δυνάμει των 290 και 291 ΣΛΕΕ πράξεις με περιεχόμενο γενικό που δεν απευθύνονται στον προσφεύγοντα και δεν έχουν θεσπιστεί με τη νομοθετική διαδικασία των άρθρων 289 και 294 ΣΛΕΕ⁹⁴.

Ειδικότερα, ως προς το ζήτημα των κανονιστικών πράξεων, στην υπόθεση Telefonica⁹⁵ το Δικαστήριο προέβη σε μια διεξοδική ανάλυση της έννοιας αυτής, σύμφωνα με την οποία «η έννοια των «κανονιστικών πράξεων που [...] [δεν] περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα», όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 263, τέταρτο εδάφιο, τελευταία φράση, ΣΛΕΕ, πρέπει να ερμηνεύεται με γνώμονα τον σκοπό της διατάξεως αυτής, ο οποίος συνίσταται, όπως προκύπτει από το ιστορικό της θεσπίσεώς της, στο να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να πρέπει ο ιδιώτης να παραβεί τον νόμο για να έχει πρόσβαση σε δικαστήριο. Όταν μια κανονιστική πράξη παράγει άμεσα αποτελέσματα στη νομική κατάσταση ενός φυσικού ή νομικού προσώπου χωρίς να απαιτούνται εκτελεστικά μέτρα, το πρόσωπο αυτό θα διέτρεχε τον κίνδυνο να στερηθεί την αποτελεσματική δικαστική προστασία εάν δεν διέθετε άμεσο ένδικο βοήθημα ενώπιον του δικαστή της Ένωσης προς αμφισβήτηση της νομιμότητας της εν λόγω κανονιστικής πράξης. Πράγματι, ελλείψει εκτελεστικών μέτρων, ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο, μολονότι η επίμαχη πράξη το αφορά άμεσα, θα μπορούσε να έχει πρόσβαση στον δικαστικό έλεγχο της πράξεως αυτής μόνον παραβαίνοντας τις διατάξεις της προβάλλοντας το παράνομο των διατάξεων αυτών στο πλαίσιο διαδικασίας που θα κινηθεί εναντίον του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

Όταν η υλοποίηση των πράξεων αυτών εναπόκειται στα θεσμικά ή λοιπά όργανα ή οργανισμούς της Ένωσης, τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα μπορούν να ασκήσουν ευθεία προσφυγή ενώπιον των δικαστηρίων της Ένωσης κατά των πράξεων εφαρμογής υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 263, τέταρτο εδάφιο, ΣΛΕΕ και να επικαλεστούν, δυνάμει του άρθρου 277 ΣΛΕΕ, προς στήριξη της προσφυγής τους, την έλλειψη νομιμότητας της βασικής πράξεως. Όταν η εν λόγω υλοποίηση

⁹⁴ Χριστιανός Β. (2010) ό. π., σελ. 127 - 128

⁹⁵ Απόφαση του Δικαστηρίου της 19^{ης} Δεκεμβρίου 2013 στην υπόθεση C-274/12 P Telefonica κατά Επιτροπής

εναπόκειται στα κράτη μέλη, τα πρόσωπα αυτά μπορούν να επικαλεστούν την ακυρότητα της επίμαχης βασικής πράξεως της Ένωσης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, υποχρεώνοντάς τα να υποβάλουν σχετικώς, δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο ...

Δεύτερον, όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας στο σημείο 48 των προτάσεών της, προκειμένου να εκτιμηθεί κατά πόσον μια κανονιστική πράξη περιλαμβάνει εκτελεστικά μέτρα, πρέπει να εξετάζεται η κατάσταση του προσώπου που επικαλείται το δικαίωμα προσφυγής δυνάμει του άρθρου 263, τέταρτο εδάφιο, τελευταία φράση, ΣΛΕΕ. Είναι, επομένως, αδιάφορο αν η επίμαχη πράξη περιλαμβάνει εκτελεστικά μέτρα που αφορούν άλλους πολίτες.

Τρίτον, για να εξακριβωθεί αν η προσβαλλόμενη πράξη περιλαμβάνει εκτελεστικά μέτρα, η εξέταση πρέπει να γίνεται αποκλειστικά με βάση το αντικείμενο της προσφυγής και, στην περίπτωση που ο προσφεύγων ζητεί τη μερική μόνον ακύρωση της πράξεως, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μόνον τα εκτελεστικά μέτρα τα οποία περιλαμβάνει ενδεχομένως το μέρος αυτό της πράξεως»⁹⁶.

2.2.4 Η υπόθεση Greenpeace⁹⁷

Έχει υποστηριχτεί ότι η συγκεκριμένη υπόθεση έλαβε για πρώτη φορά υπόψη τα κενά των εθνικών συστημάτων στην απονομή δικαστικής προστασίας. Ειδικότερα, η υπόθεση αφορά την αμφισβήτηση ενώπιον του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΠΕΚ) του κύρους μιας απόφασης της Επιτροπής από περιβαλλοντικές οργανώσεις και ιδιώτες. Η προσφυγή αυτή απορρίφθηκε από το ΠΕΚ ως απαράδεκτη λόγω το ότι δεν αφορούσε ατομικά τους προσφεύγοντες. Το Δικαστήριο, κατ' αναίρεση επιβεβαίωσε την ερμηνεία του ΠΕΚ και στη συνέχεια εξέτασε το επιχείρημα των αναιρεσειόντων ότι έπρεπε να κριθεί παραδεκτή η προσφυγή τους λόγω της αδυναμίας προσβολής της απόφασης της Επιτροπής ενώπιον εθνικών δικαστηρίων⁹⁸. Από τις σκέψεις του Δικαστηρίου, a contrario, προκύπτει ότι «κατ' εξαίρεση (είναι) παραδεκτές οι ευθείες προσφυγές ιδιωτών κατά κοινοτικών (ενωσιακών) μέτρων στις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι

⁹⁶ Παράγραφοι 27 – 31 ανωτέρω απόφασης

⁹⁷ Απόφαση του Δικαστηρίου της 2^{ης} Απριλίου 1998 στην υπόθεση C-321/95 Greenpeace κ.ά. κατά Επιτροπής

⁹⁸ Εν προκειμένω των ισπανικών

προσφεύγοντες δεν διαθέτουν, βάσει του εθνικού δικαίου, κανένα αποτελεσματικό μέσο για να προκαλέσουν την υποβολή αίτησης έκδοσης προδικαστικής απόφασης σχετικά με το κύρος των προσβαλλομένων μέτρων». Ωστόσο, η ερμηνεία αυτή δεν εφαρμόστηκε στις μετέπειτα αποφάσεις του ΠΕΚ και του Δικαστηρίου, τα οποία διατήρησαν την κλασική και αυστηρή αντιμετώπιση των προϋποθέσεων για το παραδεκτό της ευθείας προσφυγής ιδιωτών κατά ενωσιακών πράξεων⁹⁹.

2.2.5 Η υπόθεση *Union de Pequenos Agricultores*¹⁰⁰ και η υπόθεση *Jego - Quere*¹⁰¹

Η υπόθεση *Union de Pequenos Agricultores* αφορά το ζήτημα της υποβολής προσφυγής από ιδιώτη προσβάλλοντας το κύρος πράξης που τον αφορά ατομικά, υπό το άρθρο 263 ΣΛΕΕ¹⁰². Είναι αξιοσημείωτες οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα F. G. Jacobs στις οποίες κρινόταν το παραδεκτό της προσφυγής, ενώ το Δικαστήριο την απέρριψε με διάταξη ως απαράδεκτη, λόγω του ότι ο προσβαλλόμενος Κανονισμός δεν αφορούσε ατομικά την προσφεύγουσα επαγγελματική ένωση και συνεπώς «*παρείλκε η εξέταση του εάν ... την αφορά άμεσα, εφόσον οι δυο αυτές προϋποθέσεις πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά*»¹⁰³. Η προσφεύγουσα επικαλέστηκε την αδυναμία προσφυγής στα εθνικά δικαστήρια για την ακύρωση της προσβαλλομένης πράξης και κατ' επέκταση την αδυναμία υποβολής προδικαστικού ερωτήματος από αυτά ώστε να εκτιμηθεί το κύρος της. Ο προαναφερθείς γενικός Εισαγγελέας εισηγήθηκε ότι «*ένα κοινοτικό μέτρο αφορά ατομικά ένα πρόσωπο όταν, λόγω της ιδιαίτερης θέσης στην οποία βρίσκεται το εν λόγω πρόσωπο, το μέτρο θίγει ή είναι ικανό να θίξει ουσιωδώς τα συμφέροντά τους*»¹⁰⁴ ενώ για τον ίδιο ως ικανοποιητική λύση θεωρήθηκε η εξάλειψη της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με το παραδεκτό, η οποία αποτελούσε «*κηνίδα*». Στην πρόταση αυτή ως κριτήριο για το παραδεκτό μιας τέτοιας προσφυγής χρησιμοποιήθηκε η έννοια του «*έννομου συμφέροντος*» και όχι ο ατομικός σύνδεσμος του προσφεύγοντος με την προσβαλλομένη πράξη, δηλαδή η

⁹⁹ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 35 - 36

¹⁰⁰ Ιδ. ανωτέρω υπόθεση C-50/00 P *Union de Pequenos Agricultores* κατά Συμβουλίου (UPA)

¹⁰¹ Απόφαση του Δικαστηρίου της 1^{ης} Απριλίου 2001 στην υπόθεση C – 263/02 P *Jego – Quere & Cie SA* κατά της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

¹⁰² Τότε άρθρο 230, εδάφιο τέταρτο ΕΚ

¹⁰³ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 39

¹⁰⁴ Σημείο 60, 102 και 103 των προτάσεων του

διαφοροποίηση αυτού από κάθε άλλο θιγόμενο από την πράξη αυτή με τρόπο αντίστοιχο με εκείνον του αποδέκτη της. Με τον τρόπο αυτόν προτάθηκε η διεύρυνση της ενεργητικής νομιμοποίησης των ιδιωτών ενώπιον του ενωσιακού δικαιοδοτικού forum. Η λύση αυτή του Γενικού Εισαγγελέα επρόκειτο να αποτρέψει το ενδεχόμενο αρνησιδικίας και να ενισχύσει τη δικαστική προστασία, λόγω του ότι αναγνώριζε πραγματικό δικαίωμα ευθείας προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου στους ιδιώτες, περιορίζε την υπάρχουσα ανωμαλία που ήθελε έναν στενό κύκλο θιγομένων για το παραδεκτό της ευθείας προσφυγής, μετατόπιζε τη βαρύτητα του τυπικού ζητήματος παραδεκτού στα ζητήματα ουσίας της υπόθεσης κτλ.¹⁰⁵

Είναι φανερό ότι οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα στράφηκαν προς μια διεύρυνση του *locus standi* των ιδιωτών, την οποία ωστόσο δεν ασπάστηκε το Δικαστήριο στην απόφαση που εξέδωσε σχετικά και στην οποία διατήρησε την κλασική και αυστηρή ερμηνεία του τότε άρθρου 230 ΕΚ. Ωστόσο, η απόφαση αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τα τυχόν κενά του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος δεν μπορούν να λειτουργήσουν ως κριτήριο για το παραδεκτό της προσφυγής των ιδιωτών ενώπιον του ενωσιακού δικαστή καθώς θα επέβαλε την εξέταση των εθνικών δικονομικών δικαίων, γεγονός που θα υπερέβαινε των αρμοδιοτήτων του. Τέλος, απέκλεισε το ενδεχόμενο χαλάρωσης των προϋποθέσεων για το παραδεκτό της ευθείας προσφυγής των ιδιωτών ενώπιον του ενωσιακού δικαστή¹⁰⁶.

Τέλος, στην υπόθεση *Jego – Quere*, το ΠΕΚ παρουσίασε επιχειρήματα ανάλογα με εκείνα του Γενικού Εισαγγελέα και δέχτηκε ότι μια διάταξη γενικής ισχύος αφορά άμεσα έναν ιδιώτη *«αν επηρεάζει κατά τρόπο σαφή και ενεστώτα τη νομική του κατάσταση, περιορίζοντας τα δικαιώματά του ή επιβάλλοντάς του υποχρεώσεις»*¹⁰⁷.

2.3 Προσφυγή λόγω παραλείψεως

Η προσφυγή λόγω παραλείψεως προβλέπεται από το άρθρο 265 τελευταίο εδάφιο *«Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, υπό τις προϋποθέσεις των προηγούμενων*

¹⁰⁵ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 40 - 41

¹⁰⁶ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 45 - 47

¹⁰⁷ Παράγραφος 51

παραγράφων¹⁰⁸, δύναται να προσφεύγει στο Δικαστήριο κατά θεσμικού ή λοιπού οργάνου ή οργανισμού της Ένωσης, το οποίο παρέλειψε να του απευθύνει πράξη εκτός συστάσεως ή γνώμης». Πρέπει να σημειωθεί ότι η προβλεπόμενη από το άρθρο 265 προσφυγή ασκείται για τον έλεγχο της νομιμότητας της παράλειψης οφειλόμενης ενέργειας θεσμικών οργάνων. Το άρθρο 265 διατηρεί τη διάκριση μεταξύ προνομιούχων διαδικών¹⁰⁹ και μη προνομιούχων διαδικών¹¹⁰. Ειδικότερα, ως προς τους μη προνομιούχους διαδικούς, το γράμμα της διάταξης περιλαμβάνει την παράλειψη έκδοσης πράξης, η οποία θα απευθυνόταν στον προσφεύγοντα. Ωστόσο, έχει γίνει δεκτό από το Δικαστήριο ότι αντικείμενο του εν λόγω ελέγχου αποτελεί και η παράλειψη έκδοσης κανονιστικών πράξεων και πράξεων που αν είχαν εκδοθεί θα είχαν σαν αποδέκτες τρίτους αλλά θα αφορούσαν και τον προσφεύγοντα με συνδρομή του ατομικού και άμεσου συνδέσμου. Πρέπει να σημειωθεί ότι παράλειψη λήψεως απόφασης παρατηρείται όταν το θεσμικό όργανο παρουσιάζει παντελή αδράνεια, δηλαδή σιωπή και όχι άρνηση¹¹¹.

2.4 Έμμεσες οδοί

2.4.1 Άρθρα 258 & 259 ΣΛΕΕ

Παράλληλα, πρέπει να σημειωθεί ότι προσφέρονται από τις διατάξεις και έμμεσες οδοί στους ιδιώτες, ώστε να φτάσουν ζητήματα ενώπιον της κρίσης του Δικαστηρίου. Από τη μια με πιέσεις προς τη διοίκηση ώστε να κινηθεί δικαστικώς εναντίον των ενωσιακών κανόνων και από την άλλη με καταγγελίες προς την Επιτροπή ώστε να ενεργοποιηθεί η διαδικασία των άρθρων 258 και 259 ΣΛΕΕ. Μάλιστα, είναι αξιοσημείωτο ότι είναι μεγάλος ο αριθμός των κρατικών προσφυγών και των προσφυγών της Επιτροπής πίσω από τον οποίο υποκρύπτονται ιδιωτικά συμφέροντα¹¹². Εννοείται ότι οι ιδιώτες δεν νομιμοποιούνται να ασκήσουν τις παραπάνω προσφυγές ενώπιον του Δικαστηρίου και δεν μπορούν και να

¹⁰⁸ Εφόσον προβλέπεται η υποχρέωση ενός θεσμικού οργάνου να ενεργήσει, κληθεί προς τούτο και παραλείψει να το πράξει εντός της τασσομένης προθεσμίας

¹⁰⁹ Δηλαδή των κρατών μελών και θεσμικών οργάνων

¹¹⁰ ιδιωτών

¹¹¹ Καθώς η άρνηση αποτελεί πράξη και έτσι μπορεί να προσβληθεί με αίτηση ακυρώσεως.

¹¹² Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 54 - 55

στραφούν κατά της Επιτροπής σε περίπτωση που παραλείψει να δράσει με βάση τις διατάξεις αυτές καθώς έγκειται στη διακριτική της ευχέρεια και έχει θεμελιωθεί από το Δικαστήριο ότι δεν μπορεί να γίνει λόγος για παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας¹¹³. Έχει μάλιστα επανειλημμένως επισημάνει ότι «αν και οι καταγγελίες εκ μέρους των πολιτών αποτελούν σημαντική πηγή ανίχνευσης παραβιάσεων, εντούτοις, η διαδικασία του άρθρου 226 (ΣΕΚ)¹¹⁴ δεν προορίζεται να αποτελέσει μέσο αποκατάστασης των παραβιάσεων σε βάρος τους, αλλά ένα μηχανισμό διασφάλισης της συμμόρφωσης των κρατών μελών με το κοινοτικό δίκαιο»¹¹⁵.

Επαναλαμβάνεται ότι ο έλεγχος της συμπεριφοράς των Κρατών Μελών στο ζήτημα της τήρησης των υποχρεώσεών τους πραγματοποιείται βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ από το Δικαστήριο με την προβλεπόμενη προσφυγή κατά Κράτους Μέλους για παράβαση. Η άσκηση της προσφυγής αυτής έχει ανατεθεί πρωτίστως στην Επιτροπή αλλά ασκείται και από άλλους παράγοντες. Ο χαρακτήρας της προσφυγής αυτής είναι ηθικός, καθώς το Δικαστήριο αποφαινεται ως προς την αναγνώριση παραβίασεως εκ μέρους του Κράτους Μέλους και σε περίπτωση που το τελευταίο εξακολουθήσει την παράνομη συμπεριφορά, η Επιτροπή μπορεί να προσφύγει εκ νέου στο Δικαστήριο το οποίο με τη σειρά του βάσει του άρθρου 260 ΣΛΕΕ μπορεί να επιβάλει και οικονομικές κυρώσεις¹¹⁶.

Οι ιδιώτες, ωστόσο, που συνήθως εμφανίζονται ως θύματα των παραβιάσεων του ενωσιακού δικαίου δεν διαθέτουν εξουσία ασκήσεως της προσφυγής για παράβαση και δεν δύνανται να στραφούν κατά Κράτους Μέλους. Οι δυνατότητες που τους αναγνωρίζονται περιορίζονται σε καταγγελίες στην Επιτροπή για παραβιάσεις των εθνικών αρχών, έτσι ώστε, πληροφωρώντας την για αυτές να ενεργοποιήσουν τις ελεγκτικές της αρμοδιότητες, όπως περιγράφησαν παραπάνω. Αυτό λειτουργεί προς όφελος των ιδιωτών, οι οποίοι ωστόσο δεν έχουν τη δυνατότητα να εξαναγκάσουν της Επιτροπή προς κίνηση της διαδικασίας του προαναφερθέντος άρθρου εναντίον Κράτους Μέλους.

Η παραπάνω διαδικασία, όμως, είναι πολύ χρήσιμη για τους ιδιώτες καθώς η έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου που αναγνωρίζει την παραβίαση του

¹¹³ Υπόθεση 247/87 Star Fruit κατά Επιτροπής, Υπόθεση 182/97 Smanog κατά Επιτροπής

¹¹⁴ Σήμερα 258 ΣΛΕΕ

¹¹⁵ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 55

¹¹⁶ Τζώρτζη Β. (2015), ό. π. 1 - 3

ενωσιακού κανόνα δίνει τη δυνατότητα κατάθεσης αίτησης προσωρινών μέτρων του άρθρου 279 ΣΛΕΕ, γιατί μπορεί το Δικαστήριο να διατάξει την αναστολή της ισχύος των επίδικων εθνικών μέτρων μέχρι να εκδώσει απόφαση κατά το άρθρο 278 ΣΛΕΕ αλλά και επειδή με τον τρόπο αυτόν μπορεί τελικά να καταργηθούν τα εθνικά μέτρα και να δοθεί η δυνατότητα αποζημίωσης κατά τους ουσιαστικούς και δικονομικούς κανόνες των Κρατών Μελών^{117 118}.

2.4.2 Ένσταση παρανομίας του άρθρου 277 ΣΛΕΕ

Ως ένσταση παρανομίας ή νομιμότητας γίνεται αντιληπτή η διαδικασία με την οποία επιτρέπεται η προβολή της παρανομίας του βασικού κανόνα στον οποίο στηρίζεται η επίδικη πράξη. Προϋπόθεση λοιπόν για την προβολή της παραπάνω ένστασης αποτελεί η εκκρεμοδικία ενώπιον του Δικαστηρίου. Έτσι, στην ένσταση δεν προβάλλεται η αμφισβήτηση της νομιμότητας της πράξης που αποτελεί την ουσία της διαφοράς.

Η λογική του ενδίκου αυτού μέσου συγκεντρώνεται στη δυνατότητα ελέγχου της νομιμότητας γενικών πράξεων του ενωσιακού δικαίου, οι οποίες δεν έχουν ελεγχθεί λόγω παρέλευσης της προθεσμίας για την άσκηση αίτησης ακύρωσης αλλά και στη δυνατότητα των ιδιωτών να διεκδικήσουν το ανεφάρμοστο μιας πράξης, τη στιγμή που δε θα είχαν τη δυνατότητα να πράξουν με προσφυγή ακύρωσης¹¹⁹. Έτσι, είναι σαφές ότι στην πραγματικότητα γίνεται λόγος για προβολή ένστασης και όχι για αυτοτελές ένδικο βοήθημα, η οποία επιτυγχάνει την άσκηση παρεμπόδιοντα ελέγχου της νομιμότητας πράξεων¹²⁰. Αν η ένσταση παρανομίας γίνει δεκτή δεν ακυρώνεται η επίδικη πράξη αλλά δεν εφαρμόζεται. Βέβαια, στην πράξη τα θεσμικά όργανα την καταργούν και την αντικαθιστούν με άλλη απαλλαγμένη από τα νομικά ελαττώματα της πρώτης¹²¹.

¹¹⁷ Άλλωστε πρέπει να σημειωθεί ότι όταν τα Κράτη Μέλη εφαρμόζουν κανόνες του ενωσιακού δικαίου με άμεση εφαρμογή, δεν αποτελούν όργανα της Ένωσης αλλά ενωσιακούς εταίρους και έτσι δε θεμελιώνεται εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης αλλά του ιδίου του Κράτους Μέλους.

¹¹⁸ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 56

¹¹⁹ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 67 - 68

¹²⁰ Τον οποίο άλλωστε μπορεί να διεξάγει το Δικαστήριο και αυτεπαγγέλτως

¹²¹ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 68 - 69

2.4.3 Αγωγή αδικαιολόγητου πλουτισμού

Το Δικαστήριο στην υπόθεση Masdar¹²², επιδιώκοντας την ενίσχυση και εμβάθυνση του Κράτους Δικαίου, αναγνώρισε τη δυνατότητα των ιδιωτών να ασκούν εναντίον της Κοινότητας αγωγή αδικαιολόγητου πλουτισμού. Σύμφωνα με το Δικαστήριο αντίθετη απόφαση σε συνδυασμό με τα άρθρα 235 και 288 ΣΛΕΕ θα είχε σαν αποτέλεσμα να καθιστά αναποτελεσματική τη δικαστική προστασία που επιβάλλεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου και ενισχύεται από τα αντίστοιχα άρθρα της ΕΣΔΑ και του Χάρτη¹²³.

¹²² Απόφαση του Δικαστηρίου της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-47-07 Masdar Uk Ltd κατά Επιτροπής

¹²³ Τζώρτζη Β. (2015) ό. π., σελ. 23 - 24

Κεφάλαιο 3^ο – Η δικαστική προστασία των ιδιωτών από τον εθνικό δικαστή

3.1 Ο ρόλος και οι υποχρεώσεις του εθνικού δικαστή

Έχει ήδη σημειωθεί ότι οι ενωσιακοί κανόνες που διαμορφώνουν τα δικαιώματα των ιδιωτών έχουν άμεση ισχύ και παράγουν συνήθως άμεσο αποτέλεσμα στις εσωτερικές έννομες τάξεις των Κρατών Μελών. Αυτό σημαίνει ότι οι δικαιούχοι τους μπορούν να τις προβάλλουν ενώπιον των διοικητικών και των δικαστικών αρχών κάθε Κράτους Μέλους και εναντίον άλλων ιδιωτών. Έτσι, είναι σαφές ότι ο εθνικός δικαστής έχει αναλάβει πολύ σημαντικό ρόλο, ίσως και σημαντικότερο από εκείνον του Ενωσιακού Δικαστή, καθώς έχει αναλάβει το καθήκον της τήρησης του ενωσιακού δικαίου εντός της εθνικής έννομης τάξης. Έτσι συμβάλλει στην ενότητα της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου αλλά και στον εμπλουτισμό των κανόνων του μέσω της διεξαγωγής της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής. Από την άλλη, εξασφαλίζει την ένδικη προστασία των ιδιωτών, οι οποίοι αποτελούν τα συνηθέστερα θύματα των παραβιάσεων των Κρατών Μελών και των θεσμικών οργάνων της Ένωσης¹²⁴.

Αν ο εθνικός δικαστής αντιληφθεί ότι ένας εσωτερικός κανόνας¹²⁵ έρχεται σε αντίθεση με το ενωσιακό δίκαιο, είναι υποχρεωμένος να μην τον εφαρμόσει και υπό προϋποθέσεις να επιδικάσει αποζημίωση στον ζημιωθέντα ιδιώτη. Στο πλαίσιο αυτό είναι απαραίτητη η αναφορά στην αρχή της σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου. Η αρχή αυτή, που έχει εδραιωθεί και με τη νομολογία του Δικαστηρίου, βασίζεται στο καθήκον καλόπιστης συνεργασίας του άρθρου 4 § 3 ΣΛΕΕ και πηγάζει και από την αναγνωρισμένη υπεροχή του ενωσιακού δικαίου. Έτσι, ο εθνικός δικαστής έχει την υποχρέωση κατά την εφαρμογή του εθνικού δικαίου να το ερμηνεύσει σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο. Μάλιστα, «η υποχρέωση της σύμφωνης ερμηνείας δεν περιορίζεται σε εκείνο τον εθνικό νόμο, ο οποίος εκδόθηκε π.χ. για τη μεταφορά ενωσιακής Οδηγίας, αλλά επεκτείνεται στο σύνολο του εθνικού δικαίου»¹²⁶. Η αρχή αυτή αποσκοπεί στην διεύρυνση της ενωσιακής προστασίας που παρέχεται στους ιδιώτες και επεκτείνεται και στις

¹²⁴ Περράκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 205

¹²⁵ Ανεξάρτητα από την ισχύ του

¹²⁶ Περράκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 206

περιπτώσεις εκείνες¹²⁷ που δεν παράγονται οριζόντια αποτελέσματα και κατ' επέκταση δεν μπορούν να τις επικαλεστούν οι ιδιώτες εναντίον λοιπών ιδιωτών στα εθνικά δικαστήρια. Στην υπόθεση *N. S. and others*¹²⁸ σημειώθηκε ότι «κατά πάγια νομολογία, τα κράτη μέλη οφείλουν όχι μόνο να ερμηνεύουν το εθνικό τους δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης, αλλά και να μεριμνούν ώστε να μην ερμηνεύουν νομοθέτημα του παράγωγου δικαίου κατά τρόπο αντίθετο προς τα θεμελιώδη δικαιώματα που προασπίζει η έννομη τάξη της Ένωσης ή προς τις λοιπές γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης»¹²⁹.

Άλλωστε, όπως έχει ήδη επισημανθεί ο εθνικός δικαστής δεν μπορεί να ελέγξει το κύρος των ενωσιακών νομοθετικών πράξεων αλλά περιορίζεται στην υποβολή στο Δικαστήριο προδικαστικού ερωτήματος. Στην υπόθεση *Foto - Frost*¹³⁰ τονίστηκε ότι ο εθνικός δικαστής δύναται να αποφανθεί για το έγκυρο μιας ενωσιακής πράξης και το σύμφωνο αυτής με τις διατάξεις των Συνθηκών, ωστόσο διευκρινίστηκε ότι είναι αδύνατο να κηρυχθεί η ακυρότητα και η μη εφαρμογή μιας πράξης ακόμη και αν διαπιστωθεί ότι όντως έρχεται σε σύγκρουση με διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου. Στην περίπτωση αυτή ο εθνικός δικαστής είναι υποχρεωμένος να αφήσει την οριστική απόφαση στο Δικαστήριο, που είναι το αποκλειστικά αρμόδιο προς τούτο όργανο¹³¹.

Επίσης, ο εθνικός δικαστής είναι υποχρεωμένος να τηρήσει μια ισορροπία μεταξύ των υποχρεώσεων που του έχουν επιβληθεί από το ενωσιακό δίκαιο σεβόμενος παράλληλα την αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών. Προκειμένου, όμως, να παράσχει τα απαραίτητα ένδικα μέσα και τις διαδικαστικές προϋποθέσεις, με τρόπο που να συνάδει με την αρχή της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, θα πρέπει να παραμερίζει τους εθνικούς κανόνες που καθιστούν δυσχερή ή αδύνατη την αρχή της αποτελεσματικής προστασίας των ιδιωτών στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου. Αυτό σημαίνει ότι είναι υποχρεωμένος να εφαρμόζει τον ενωσιακό κανόνα, καθώς συγκεντρώνει υπέρτερη ισχύ, ακόμα και αν αυτό περιλαμβάνει την πρόβλεψη ενδίκων μέσων που δεν παρέχονται από το

¹²⁷ Π.χ. Οδηγίες

¹²⁸ Απόφαση του Δικαστηρίου της 21^{ης} Δεκεμβρίου 2011 στην υπόθεση C – 411/10 N.S. και λοιποί

¹²⁹ Παράγραφος 77 της ανωτέρω αναφερθείσας απόφασης

¹³⁰ Υπόθεση *Foto Frost* ό. π.

¹³¹ Σκέψεις 14 – 17 ανωτέρω αναφερθείσας απόφασης

εθνικό δίκαιο¹³². Στην υπόθεση Rosado Santana¹³³ το Δικαστήριο σημείωσε ότι «Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ελλείπει σχετικής ρυθμίσεως του δικαίου της Ένωσης, ο καθορισμός των αρμόδιων δικαστηρίων και η θέσπιση των λεπτομερών δικονομικών κανόνων για την άσκηση των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στη διασφάλιση της προστασίας των παρεχόμενων από το δίκαιο της Ένωσης δικαιωμάτων των ιδιωτών είναι, κατ' εφαρμογή της αρχής της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών, ζήτημα της εσωτερικής έννομης τάξεως καθενός από αυτά ...

Προς τούτο, όπως προκύπτει από πάγια νομολογία, οι λεπτομερείς δικονομικοί κανόνες που διέπουν τα ένδικα βοηθήματα τα οποία αποσκοπούν στη διασφάλιση της προστασίας των παρεχόμενων από το δίκαιο της Ένωσης δικαιωμάτων των ιδιωτών δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκοί από αυτούς που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα του εσωτερικού δικαίου (αρχή της ισοδυναμίας) ούτε πρέπει να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από την έννομη τάξη της Ένωσης ...

Η τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας προϋποθέτει ότι ο επίμαχος εθνικός κανόνας εφαρμόζεται αδιακρίτως τόσο στα ένδικα βοηθήματα η άσκηση των οποίων αφορά παράβαση του δικαίου της Ένωσης όσο και σε εκείνα η άσκηση των οποίων αφορά τη μη τήρηση του εσωτερικού δικαίου, εφόσον έχουν παρόμοιο αντικείμενο και παρόμοια αιτία. Προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον τηρείται η αρχή της ισοδυναμίας, το εθνικό δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο που έχει άμεση γνώση των δικονομικών κανόνων που ισχύουν για τα ένδικα βοηθήματα του εσωτερικού δικαίου, έχει την υποχρέωση να ελέγξει εάν οι λεπτομερείς δικονομικοί κανόνες που αποσκοπούν στη διασφάλιση, στο εσωτερικό δίκαιο, της προστασίας των παρεχόμενων από το δίκαιο της Ένωσης δικαιωμάτων των ιδιωτών είναι σύμφωνοι με την αρχή αυτή και να εξετάσει τόσο το αντικείμενο όσο και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των ενδίκων βοηθημάτων του εσωτερικού δικαίου που προβάλλονται ως παρόμοια. Προς τούτο, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να εξακριβώσει την ομοιότητα των εν λόγω ενδίκων βοηθημάτων από απόψεως αντικειμένου, της αιτίας τους και των ουσιωδών χαρακτηριστικών τους. Για να καθορίσει εάν οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες είναι λιγότερο ευνοϊκοί, οφείλει να

¹³² Περάκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 207 - 208

¹³³ Απόφαση του Δικαστηρίου της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 2011 στην υπόθεση C – 177/10 Rosado Santana

λάβει υπόψη τον ρόλο τους στην όλη διαδικασία, τη διεξαγωγή της διαδικασίας αυτής και τις ιδιομορφίες των εν λόγω κανόνων.

Όσον αφορά την αρχή της αποτελεσματικότητας, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι κάθε περίπτωση στην οποία τίθεται το ζήτημα εάν εθνικός δικονομικός κανόνας καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των παρεχόμενων από το δίκαιο της Ένωσης δικαιωμάτων των ιδιωτών πρέπει να εξετάζεται λαμβανομένης υπόψη της θέσεως του κανόνα αυτού στην όλη διαδικασία, της διεξαγωγής της διαδικασίας και των ιδιαιτεροτήτων της ενώπιον των αρμοδίων εθνικών οργάνων. Υπό το πρίσμα αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, εφόσον είναι αναγκαίο, οι αρχές που αποτελούν τη βάση του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως η προστασία των δικαιωμάτων άμυνας, η αρχή της ασφάλειας δικαίου και η εύρυθμη διεξαγωγή της διαδικασίας ...»¹³⁴.

Είναι σαφές ότι ο εθνικός δικαστής έχει αναλάβει το δύσκολο έργο του ελέγχου των εθνικών δικονομικών κανόνων και της συμβατότητας αυτών με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να απέχει από την εφαρμογή των κανόνων που έρχονται σε αντίθεση με τις παραπάνω αρχές του Ενωσιακού Δικαίου¹³⁵.

3.2 Η διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής

Η διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής κατοχυρώνει τον δικαστικό έλεγχο των ενωσιακών πράξεων και καλύπτει το κενό που έχει προκληθεί από τις αυστηρές προϋποθέσεις περί *locus standi* των ιδιωτών από το άρθρο 263 ΣΛΕΕ. Είναι συχνό φαινόμενο οι ιδιώτες να αμφισβητούν το κύρος των ενωσιακών κανόνων σε εθνικό επίπεδο, ελλείψει νομιμοποίησης σε ενωσιακό και με τον τρόπο αυτόν δίνουν την ευκαιρία στα εθνικά δικαστήρια να απευθυνθούν στο Δικαστήριο ώστε το τελευταίο να αποφανθεί επί του προδικαστικού ερωτήματος. Ωστόσο, ο εθνικός δικαστής είναι εξοπλισμένος με διακριτική ευχέρεια ως προς την υποβολή του προδικαστικού ερωτήματος¹³⁶.

Αναλυτικότερα, η διαδικασία της υποβολής του προδικαστικού ερωτήματος αποτελεί μια εναλλακτική δίοδο των ιδιωτών για να προσβάλλουν το κύρος μιας

¹³⁴ Παράγραφοι 88 - 92

¹³⁵ Περράκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 210

¹³⁶ Περράκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 211

ενωσιακής πράξης. Χρησιμεύει στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει ένδικο μέσο σε επίπεδο Ένωσης, ώστε οι ιδιώτες να επικαλούνται τα δικαιώματά τους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Η διαδικασία είναι έμμεση, με το εθνικό δικαστήριο να διαμορφώνει το ερώτημα και να απευθύνεται στο Δικαστήριο. Ο σκοπός της διαδικασίας είναι να διασφαλιστεί η ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του Ενωσιακού δικαίου¹³⁷.

Καθώς οι διατάξεις των Συνθηκών δεν μπορούν να προσβληθούν ενώπιον των Δικαστηρίων της Ένωσης, υπάρχουν άλλοι κανόνες, στους οποίους αναγνωρίζεται άμεση ισχύς, οι οποίοι μπορούν να προσβληθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Στην πραγματικότητα, το άρθρο 267 (1)β ΣΛΕΕ έχει πιο ευρύ πεδίο εφαρμογής από το άρθρο 263 ΣΛΕΕ.

Αρμόδια για την παραπομπή των προδικαστικών ερωτημάτων είναι τα δικαστήρια των κρατών μελών ανεξάρτητα από το είδος αυτών, το βαθμό τους, τη δικαιοδοσία τους και τη διαδικασία που ακολουθείται. Ωστόσο, η έννοια του εθνικού δικαστηρίου έχει προκαλέσει προβλήματα και οδήγησε σε μια επισταμένη έρευνα των χαρακτηριστικών που πρέπει να παρουσιάζει το παραμπέμπον όργανο¹³⁸.

Προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για την παραπομπή είναι να εκκρεμεί υπόθεση ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, να έχει προκύψει ένα ζήτημα ενωσιακού δικαίου το οποίο να χρήζει διευκρίνισης και η διευκρίνιση αυτή να είναι αναγκαία ώστε το εθνικό δικαστήριο να αποφανθεί επί της κύριας υπόθεσης. Είναι σαφές ότι αρμόδιο για να κρίνει αν συντρέχουν οι δυο τελευταίες προϋποθέσεις είναι το εθνικό δικαστήριο και όχι το Δικαστήριο¹³⁹. Η παραπάνω διαδικασία είναι προαιρετική για τον εθνικό δικαστή, ωστόσο τίθεται ως υποχρέωση αυτού κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ στην περίπτωση που οι αποφάσεις του δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου. Το ζήτημα που προέκυψε ως προς την έννοια του εθνικού δικαστηρίου αφορούσε το εάν αυτό θα κριθεί βάσει του εσωτερικού εθνικού δικαίου ή βάσει του δικαίου της Ένωσης και προκρίθηκε η δεύτερη ερμηνεία, δηλαδή η αυτόνομη ερμηνεία της έννοια του εθνικού δικαστηρίου. Έτσι, η έννοια του εθνικού δικαστή προκύπτει βάσει ενωσιακών κριτηρίων και όχι

¹³⁷ Απόφαση του Δικαστηρίου της 13^{ης} Μαΐου 1981 στην υπόθεση 66/80 SpA International Chemical Corporation κατά Amministrazione delle finanze dello Stato (ICC), παράγραφος 11 και Schermers and Waelbroeck (2010) ό. π., σελ 157 - 158

¹³⁸ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 74

¹³⁹ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 77

σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Το Δικαστήριο, λοιπόν, βάσει της αρχής της αυτόνομης ερμηνείας προσδιόρισε την έννοια του εθνικού δικαστηρίου και όρισε τα κριτήρια βάσει των οποίων ένα εθνικό όργανο ασκεί δικαιοδοτικά καθήκοντα. Τα κριτήρια αυτά είναι¹⁴⁰:

- Η ίδρυση του οργάνου σύμφωνα με το νόμο¹⁴¹,
- Η μονιμότητα¹⁴²,
- Η δικαιοδοσία που πρέπει να είναι υποχρεωτική¹⁴³,
- Η τήρηση της αρχής της κατ' αντιμωλία διεξαγωγής της δίκης,
- Η δεσμευτικότητα των αποφάσεών του¹⁴⁴,
- Η εφαρμογή κανόνων δικαίου¹⁴⁵ και
- Η ανεξαρτησία.

Ως προς το αποτέλεσμα της απόφασης του Δικαστηρίου επί του προδικαστικού ερωτήματος, πρέπει να σημειωθεί ότι η απάντηση είναι γνωμοδοτική και ο εθνικός δικαστής είναι υποχρεωμένος να τη λάβει υπόψη του κατά τη σύνταξη του δικανικού συλλογισμού, ειδάλλως υποπίπτει σε παράβαση ενωσιακού δικαίου.

Γενικότερα, αν το Δικαστήριο αποφανθεί επί κύρους μιας ενωσιακής πράξεως θεσμικού οργάνου, η δεσμευτικότητα της απόφασης εξαρτάται από το εάν την αποδέχεται ως έγκυρη ή αν καταλήγει στο μη έγκυρο αυτής. Στην πρώτη περίπτωση η απόφαση αναπτύσσει νομική δεσμευτικότητα μόνο μεταξύ των διαδίκων της κύριας δίκης και αν ένα εθνικό δικαστήριο την θεωρεί άκυρη δεν μπορεί να αρνηθεί να την εφαρμόσει αλλά πρέπει να υποβάλει σχετικό ερώτημα. Αν η απόφαση του Δικαστηρίου δέχεται την ακυρότητα μιας πράξης τότε αναπτύσσει αναπόφευκτα ισχύ *erga omnes*, και τόσο τα θεσμικά όργανα όσο και τα εθνικά δικαστήρια πρέπει στη δράση να λάβουν υπόψη τους την παρανομία της συγκεκριμένης διάταξης¹⁴⁶.

Από την άλλη, οι ερμηνευτικές προδικαστικές αποφάσεις αναπτύσσουν νομική δεσμευτικότητα μόνο ανάμεσα στους διαδίκους της κύριας δίκης. Οι αποφάσεις αυτές δεσμεύουν το παράπεμπον εθνικό δικαστήριο και όλα τα

¹⁴⁰ Χριστιανός Β. (2010), σελ. 145

¹⁴¹ Έτσι αποκλείονται οι διατητές

¹⁴² Έτσι αποκλείονται τα *ad hoc* δικαστήρια

¹⁴³ Έτσι αποκλείονται οι διαμεσολαβητές

¹⁴⁴ Έτσι αποκλείονται οι κρίσεις με γνωμοδοτικό χαρακτήρα

¹⁴⁵ Έτσι αποκλείονται οι αποφάσεις *ex aequo et bono*

¹⁴⁶ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 85 - 86

ανώτερα εθνικά δικαστήρια που θα δικάσουν τη συγκεκριμένη απόφαση. Σε άλλες δίκες, η δεσμευτικότητα τελεί σε συνάρτηση με την ομοιότητα των δικών και των υπό κρίση ζητημάτων. Αυτό αποφασίζεται από το δικάζον εθνικό δικαστήριο¹⁴⁷.

3.3. Άλλες οδοί δικαστικής προστασίας των ιδιωτών σε εθνικό επίπεδο

Πέραν, όμως της οδού του προδικαστικού ερωτήματος, οι ιδιώτες έχουν δικαίωμα να ασκήσουν προσφυγή ενώπιον των αρμοδίων εθνικών δικαστηρίων για την ακύρωση πράξεων των εθνικών αρχών, οι οποίες έχουν εκδοθεί προς εκτέλεση των διατάξεων των ενωσιακών πράξεων, όπως επίσης και να καταθέσουν αγωγή αποζημίωσης ενώπιον των δικαστηρίων αυτών με αντικείμενο την αποκατάσταση της ζημίας που έχει προκληθεί εξαιτίας της παραβίασης του ενωσιακού δικαίου από το οικείο κράτος μέλος, βάσει των όρων και προϋποθέσεων που έχουν τεθεί από το Δικαστήριο στις αποφάσεις *Francovich* και *Brasserie du Pecheur*¹⁴⁸. Το παραπάνω καθεστώς της ένδικης προστασίας των ενωσιακών δικαιωμάτων των ιδιωτών συμπληρώνεται από τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ με την υποβολή στο Δικαστήριο από το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο προδικαστικού ερωτήματος για τις περιπτώσεις όπου προκύπτουν ζητήματα ερμηνείας των Συνθηκών ή αμφισβήτησης του κύρους και της ερμηνείας των πράξεων των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης.

Παράλληλα, στα πλαίσια του ενωσιακού συστήματος ένδικης προστασίας των ενωσιακών δικαιωμάτων των ιδιωτών προβλέπεται και ο παρεμπίπτων έλεγχος από τον ενωσιακό δικαστή της ενωσιακής κανονιστικής πράξης, που έχει διαφύγει τον ακυρωτικό έλεγχο βάσει του άρθρου 277 ΣΛΕΕ, ενώ παρεμπιπτόντως έλεγχο της νομιμότητας των ενωσιακών πράξεων μπορούν να ασκούν και τα εθνικά δικαστήρια όταν εξετάζουν τις υποθέσεις που εκκρεμούν ενώπιόν τους. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι ο έλεγχος αυτός είναι περιορισμένος ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων όταν διαχειρίζονται υποθέσεις στις οποίες αμφισβητείται παρεμπιπτόντως το κύρος ενωσιακής πράξης. Στις περιπτώσεις αυτές, τα εθνικά δικαστήρια έχουν την αρμοδιότητα να εξετάσουν το κύρος των ενωσιακών πράξεων και σε περίπτωση που θεωρήσουν αβάσιμους τις σχετικούς ισχυρισμούς δύνανται να τους

¹⁴⁷ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 86

¹⁴⁸ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 18

απορρίπτουν αποφαινόμενα την εγκυρότητα της υπό εξέταση πράξης. Αν καταλήξουν στο ότι το κύρος της ενωσιακής πράξης είναι αμφισβητήσιμο τα εθνικά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα να απόσχουν και να υποβάλουν σχετικό προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο, καθώς αποτελεί το μοναδικό αρμόδιο όργανο για την αναγνώριση του ανίσχυρου ή της ακυρότητας των ενωσιακών πράξεων, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η συνοχή του ενωσιακού συστήματος δικαστικής προστασίας, η ενότητα της ενωσιακής έννομης τάξης και η διατήρηση της αρχής της ασφάλειας δικαίου από τις ποικίλες ερμηνείες των εθνικών δικαστηρίων σχετικά με το κύρος των πράξεων αυτών¹⁴⁹.

Τέλος, το καθεστώς προστασίας των ιδιωτών ολοκληρώνεται από την προσωρινή δικαστική προστασία είτε από τον ενωσιακό δικαστή του άρθρου 278 και 279 ΣΛΕΕ είτε από τον εθνικό δικαστή βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου στις υποθέσεις *Factortame*, *Zuckerfabrik* και *Atlanta*^{150 151 152}.

Τέλος, να σημειωθεί ότι η διαδικασία του άρθρου 278 και 279 ΣΛΕΕ είναι πολύ σημαντική γιατί με τον τρόπο αυτόν μπορεί τελικά να καταργηθούν τα εθνικά μέτρα και να δοθεί η δυνατότητα αποζημίωσης κατά τους ουσιαστικούς και δικονομικούς κανόνες των Κρατών Μελών. Έτσι, λοιπόν, δίνεται η δυνατότητα στους ιδιώτες να προσφύγουν ενώπιον των αρμόδιων εθνικών δικαστηρίων ώστε να διεκδικήσουν την ακύρωση των πράξεων των εθνικών αρχών που έχουν ληφθεί για την εκτέλεση των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου αλλά και να καταθέσουν αγωγή αποζημίωσης ενώπιον των ίδιων δικαστηρίων ώστε να αποκατασταθεί η ζημία που έχει προκληθεί εξαιτίας της παραπάνω παραβίασης από το οικείο κράτος¹⁵³. Η αγωγή αποζημιώσεως αποσκοπεί στην συμμόρφωση των κρατών προς τις διατάξεις του ενωσιακού δικαίου και στην αποκατάσταση της νομιμότητας όταν αυτή έχει διαταραχθεί από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 18 - 19

¹⁵⁰ Στην περίπτωση εθνικού μέτρου που χαρακτηρίζεται ως μη συμβατό με το ενωσιακό δίκαιο αλλά και σε περίπτωση που αμφισβητείται η νομιμότητα εθνικής πράξης επειδή στηρίζεται σε επίσης αμφιβόλου κύρους ενωσιακή πράξη

¹⁵¹ Βεβαίως υπάρχουν και άλλα ένδικα μέσα που προβλέπονται από τη Συνθήκη της Λισαβόνας, για τα οποία, ωστόσο, δε θα ακολουθήσει διεξοδική ανάλυση. Ενδεικτικά πρόκειται για την προσφυγή που ασκείται στο πεδίο συμβατικής ευθύνης της Ένωσης του άρθρου 272 ΣΛΕΕ, του άρθρου 273 ΣΛΕΕ, του άρθρου 261 ΣΛΕΕ, η υπαλληλική προσφυγή του άρθρου 270 ΣΛΕΕ κ.ο.κ.

¹⁵² Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 18 - 22

¹⁵³ Υπόθεση *Francovich* ίδ. ανωτέρω

¹⁵⁴ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 60 - 61

Κεφάλαιο 4^ο – Τα κενά στην αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών

Γενικά

Οι ιδρυτικές Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δημιουργούν έννομες σχέσεις μεταξύ αυτής και των Κρατών Μελών της, μεταξύ των Κρατών Μελών αλλά «αναγνωρίζουν επίσης τους πολίτες ως ισότιμα υποκείμενα της εννόμου τάξεως την οποία καθιερώνουν»¹⁵⁵. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργούνται για τους ιδιώτες δικαιώματα απευθείας από το ενωσιακό δίκαιο, τα οποία μπορούν να επικαλεστούν ενώπιον των δικαστηρίων και να προβάλουν σχετικούς ισχυρισμούς βάσει των δικαιωμάτων αυτών. Ωστόσο, το δικαίωμα προσφυγής των ιδιωτών κατά παράνομων ενωσιακών πράξεων φαίνεται ότι είναι περιορισμένο, σε σχέση με το αντίστοιχο δικαίωμα των θεσμικών οργάνων και των Κρατών Μελών. Έτσι, έχει υποστηριχτεί ότι οι διατάξεις των Συνθηκών θεμελιώνουν «δυσμενή» δικονομική μεταχείριση των ιδιωτών, η οποία εμφανίζεται ως «συνειδητή επιλογή των Πατέρων των Συνθηκών»¹⁵⁶, οι οποίοι αποσκοπούσαν στην εξισορρόπηση του παραπάνω περιορισμού μέσω της διασφάλισης της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των ιδιωτών από τα εθνικά δικαστήρια.

Η αποτελεσματική δικαστική προστασία και ο έλεγχος της νομιμότητας αποτελούν συστατικά στοιχεία του Κράτους Δικαίου και λειτουργούν ως θεμέλια ενός δικαιοδοτικού συστήματος που λειτουργεί με ανεξάρτητο και αποτελεσματικό τρόπο¹⁵⁷.

Η ισχύουσα αρχιτεκτονική του ενωσιακού συστήματος δικαστικής προστασίας θέτει έναν «μηχανισμό διπλής διασφάλισης της ενωσιακής νομιμότητας», ο οποίος βασίζεται στην εμπλοκή και τη συνεργασία δυο διακριτών εννόμων τάξεων, αφενός της ενωσιακής και αφετέρου της εθνικής, που στοχεύουν στην κάλυψη της ένδικης

¹⁵⁵ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 19

¹⁵⁶ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 19

¹⁵⁷ Τζώρτζη Βιργινία (2015), *Το Κράτος Δικαίου και η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στην ενωσιακή έννομη τάξη*, διαθέσιμο σε https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjhv6TYhqjYAhWMNJoKHW3TDd8QFggnMAA&url=https%3A%2F%2Fclass.duth.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FKOM01180%2F%25CE%2591%25CE%25A0%25CE%259F%25CE%25A4%25CE%2595%25CE%259B%25CE%2595%25CE%25A3%25CE%259C%25CE%2591%25CE%25A4%25CE%2599%25CE%259A%25CE%2597%2520%25CE%2594%25CE%2599%25CE%259A%25CE%2591%25CE%25A3%25CE%25A4%25CE%2599%25CE%259A%25CE%2597%2520%25CE%25A0%25CE%25A1%25CE%259F%25CE%25A3%25CE%25A4%25CE%2591%25CE%25A3%25CE%2599%25CE%2591.doc&usg=AOvVaw1yGLN_lfQgjGgLyLz-pqfqa (ανάκτηση 15/12/2017)

προστασίας των ιδιωτών απέναντι σε κάθε παραβίαση των υποχρεώσεών τους από τα Κράτη Μέλη αλλά και σε κάθε ενδεχόμενη παρανομία των θεσμικών οργάνων της Ένωσης¹⁵⁸.

Έτσι, η αρχιτεκτονική του συστήματος έννομης προστασίας της Ένωσης δεν έχει προκύψει αυθαίρετα από τους ιδρυτές της αλλά σχηματίζεται λαμβάνοντας υπόψη:

- Τη φύση του ενωσιακού δικαίου που αποσκοπεί στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση,
- Το γεγονός ότι γίνεται λόγος για Συνθήκη – Πλαίσιο και όχι για Συνθήκη – Νόμο, δηλαδή το ότι καταλείπεται μεγάλη διακριτική ευχέρεια στα θεσμικά όργανα και στα Κράτη Μέλη,
- Την ανάγκη για ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου,
- Την συνύπαρξη μεγάλης ποικιλίας νομικών συστημάτων που οδηγούν σε νομικές διαφορές που χρήζουν δικαστικής επίλυσης,
- Την ανάγκη διαρκούς ενίσχυσης της προστασίας των ιδιωτών λόγω της διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου,
- Τη διφυή νομική φύση της Ένωσης¹⁵⁹.

4.1 Η ευθεία προσφυγή ακύρωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ

Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο κάθε δικαιοδοτικού συστήματος και εντάσσεται στις γενικές αρχές του Ενωσιακού Δικαίου, θεμελιώνεται στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των Κρατών Μελών αλλά απορρέει και από την ΕΣΔΑ και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης¹⁶⁰. Ως προς το ζήτημα του άμεσου και ατομικού συνδέσμου για το παραδεκτό της με το άρθρο 263 (4) προσφυγής, το Δικαστήριο έχει εμμείνει στην πιστή τήρηση των αυστηρών κριτηρίων της ατομικότητας και έχει αρνηθεί να μεταβάλλει τη στάση αυτή, ωστόσο η νέα προσθήκη του άρθρου μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας έχει αποτελέσει στροφή για το Δικαστήριο.

¹⁵⁸ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 19

¹⁵⁹ Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 19 - 20

¹⁶⁰ Βηλαράς Μιχαήλ (2003) ό. π., σελ. 9

Σχετικά με τις τροποποιήσεις του άρθρου 263 ΣΛΕΕ μπορούμε να πούμε ότι ο άμεσος και ατομικός σύνδεσμος εξακολουθεί να υφίσταται ως προϋπόθεση για την ενεργητική νομιμοποίηση των ιδιωτών. Η πρώτη τροποποίηση αφορά την εισαγωγή νέας κατηγορίας, αυτής των κανονιστικών πράξεων που επιδρούν άμεσα στον προσφεύγοντα ιδιώτη, χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα. Άλλωστε η θέσπιση εκτελεστικών μέτρων θα επέτρεπε στον ιδιώτη να τα αμφισβητήσει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και εν αμφιβολία θα μπορούσε να υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα από αυτά. Η μη αναγνώριση του δικαιώματος προσφυγής στους ιδιώτες στην περίπτωση που δεν απαιτούνται εκτελεστικά μέτρα σε μια με άμεσο αποτέλεσμα πράξη θα είχε σαν αποτέλεσμα να στερήσει την άμυνα στον θιγόμενο ιδιώτη και να τον αφήσει χωρίς δικαστική προστασία. Με την παραπάνω ρύθμιση αίρεται το εμπόδιο της έλλειψης ενεργητικής νομιμοποίησης στην παραπάνω περίπτωση και απαλλάσσει τους ιδιώτες από την απόδειξη ατομικού συνδέσμου. *«Με άλλα λόγια, όταν κλείνει η δίοδος των εθνικών δικαστηρίων, ανοίγει η δίοδος του Γενικού Δικαστηρίου ελλείψει υποχρέωσης απόδειξης ατομικού συνδέσμου»*¹⁶¹.

Είναι σαφές ότι το άρθρο 263 ΣΛΕΕ σε σχέση με το προϋφιστάμενο 230 ΕΚ διέυρνε το *locus standi* των ιδιωτών με την εισαγωγή της έννοιας των πράξεων¹⁶² για την άσκηση ευθείας προσφυγής εκ μέρους των ιδιωτών, για τις οποίες απαιτείται η απόδειξη του ατομικού και άμεσου συνδέσμου ανάμεσα σε αυτούς και στις προσβαλλόμενες πράξεις. Παράλληλα γίνεται λόγος για προσβολή πράξεων όχι μόνο των θεσμικών οργάνων αλλά και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης, διευρύνοντας ακόμα περισσότερο, όπως θα έπρεπε τις προϋποθέσεις για το παραδεκτό της κατάθεσης προσφυγών¹⁶³.

Ωστόσο, δεν έχουν επιλυθεί ακόμα όλα τα σχετικά ζητήματα. Εκκρεμεί ο προσδιορισμός της έννοιας των κανονιστικών πράξεων, ο οποίος προκύπτει εξ αντιδιαστολής. Η Συνθήκη της Λισαβόνας διατήρησε τους Κανονισμούς, τις Αποφάσεις, τις Οδηγίες, τις Συστάσεις και Γνώμες. Ωστόσο, οι τελευταίες δυο δεν εντάσσονται στις πράξεις του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, καθώς δεν είναι δεσμευτικές για τα Κράτη Μέλη. Το παραδεκτό των προσφυγών κατά των λοιπών πράξεων εξαρτάται

¹⁶¹ Χριστιανός Β. (2010) ό. π., σελ. 128

¹⁶² Και όχι μόνο αποφάσεων

¹⁶³ Barents Rene (2010), "The Court of Justice after the Treaty of Lisbon", *Common Market Law Review*, 47, σελ. 709 – 728, σε σελ. 725 – 727 και Claes 92006) ό. π., σελ. 140 - 141

από το εάν ενταχθούν στην έννοια των κανονιστικών πράξεων της διάταξης και θα εξαρτηθεί από τη διαδικασία έκδοσής τους. Άλλωστε το άρθρο 289 ΣΛΕΕ διακρίνει μεταξύ των νομοθετικών και των μη νομοθετικών πράξεων. Οι πρώτες εκδίδονται βάσει τις συνήθους και της ειδικής νομοθετικής διαδικασίας. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι σε ποιες πράξεις αναφέρεται ο όρος κανονιστικές πράξεις. Η απάντηση εναπόκειται στο εάν πρέπει να ληφθεί υπόψη η γενική εφαρμογή των πράξεων ή η διάκριση μεταξύ των αυτών και των νομοθετικών¹⁶⁴.

Πάντως, η προσφυγή ακύρωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ θεωρείται ως το κορυφαίο μέσο άσκησης του ελέγχου νομιμότητας των ενωσιακών πράξεων και λόγω της διάκρισης σε προνομιούχους και μη προνομιούχους αιτούντες έχει χαρακτηριστεί ως βασιλικό ένδικο μέσο¹⁶⁵. Πρέπει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο με την νομολογία του αλλά και η Συνθήκη της Λισαβόνας έχουν προχωρήσει σε μια διεύρυνση και επέκταση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 263 ΣΛΕΕ τόσο ως προς τα όργανα που νομιμοποιούνται ενεργητικά στην προσφυγή αυτή όσο και ως προς τις πράξεις που μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο της ακυρωτικής προσφυγής. Έτσι, η νέα διάταξη του άρθρου 263 κάμπει την αυστηρότητα των τιθέμενων προϋποθέσεων για το παραδεκτό της προσφυγής από ιδιώτη.

4.2 Η προδικαστική παραπομπή

Η προδικαστική παραπομπή λειτουργεί ως «*παρακαμπτήρια οδός*»¹⁶⁶ που δίνει τη δυνατότητα στους ιδιώτες να ξεπεράσουν το πρόβλημα των αυστηρών προϋποθέσεων για το παραδεκτό μιας προσφυγής ακύρωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, ωστόσο η δυνατότητα αυτή περιορίζεται όταν τα αρμόδια για υποβολή του ερωτήματος εθνικά δικαστήρια αρνούνται να προβούν στην παραπομπή αυτή. Στο πλαίσιο αυτό το Δικαστήριο στην υπόθεση Kobler¹⁶⁷ τεκμηρίωσε την ευθύνη των Κρατών Μελών να αποκαταστήσουν τις ζημίες των ιδιωτών λόγω παραβιάσεων που προκύπτουν από αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων σε τελευταίο βαθμό.

¹⁶⁴ Turk Alexander (2009), *Judicial Review in EU Law*, Edward Elgar, Cheltenham, σελ. 167 - 168

¹⁶⁵ Στάγκος, σελ. 184 - 187

¹⁶⁶ Τζώρτζη Β. (2015), ό. π. σελ. 21

¹⁶⁷ Απόφαση του Δικαστηρίου της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 2003 στην υπόθεση C-224/01 Gerhard Kobler κατά Republik Österreich

Ωστόσο, για να τεκμηριωθεί η ευθύνη αυτή πρέπει να πληρούνται συγκεκριμένα κριτήρια όπως εκτίθενται στην παραπάνω απόφαση¹⁶⁸.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, κατά την κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στα ενωσιακά δικαιοδοτικά όργανα και στα αντίστοιχα όργανα των Κρατών Μελών, πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν αναλάβει σημαντικό ρόλο για την αποτελεσματική δικαστική προστασία των ενωσιακών δικαιωμάτων των ιδιωτών, η οποία εξασφαλίζεται μέσω του ελέγχου νομιμότητας των εθνικών μέτρων που καθορίζονται για την εκτέλεση των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, με τα κατάλληλα ένδικα μέσα και διαδικασίες που καθορίζονται από τις εθνικές έννομες τάξεις στο πλαίσιο της αρχής της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών. Έτσι, όταν προκύπτει ζήτημα σχετικό με το κύρος ή την ερμηνεία μιας διάταξης του ενωσιακού δικαίου, του οποίου η επίλυση είναι απαραίτητη για να εκδοθεί από τα εθνικά δικαστήρια απόφαση, είναι δυνατή (ή και απαραίτητη) η υποβολή σχετικού προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο, βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Με τον τρόπο αυτόν κατοχυρώνεται η δικαστική προστασία των ενωσιακών δικαιωμάτων των ιδιωτών και παράλληλα διασφαλίζεται η συνοχή του ενωσιακού δικαιοδοτικού συστήματος και της ενωσιακής έννομης τάξης χάρη στον έλεγχο του κύρους και της ερμηνείας των ενωσιακών διατάξεων από το Δικαστήριο, το αποκλειστικά αρμόδιο όργανο για την επίλυση αυτών των ζητημάτων. Βεβαίως, είναι σαφές ότι το σύστημα αυτό περιορίζει την αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών¹⁶⁹. Η άποψη αυτή βασίζεται στα κάτωθι επιχειρήματα:

- η προδικαστική παραπομπή δεν αποτελεί ένδικο μέσο που βρίσκεται στη διάθεση των ιδιωτών. Αυτό σημαίνει ότι οι ιδιώτες δε νομιμοποιούνται για την άσκηση προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Επίσης, δεν μπορούν να διαμορφώσουν το περιεχόμενο του προδικαστικού ερωτήματος. Από την άλλη, τα εθνικά δικαστήρια, που είναι αρμόδια για την παραπάνω υποβολή, μπορούν να αποφύγουν ή και να αρνηθούν να διατυπώσουν σχετικό προδικαστικό ερώτημα ακόμα και στις περιπτώσεις που είναι υποχρεωμένα να πράξουν τούτο.

- Τα εθνικά δικαστήρια δεν είναι αρμόδια ώστε να αποφανθούν το ανίσχυρο ενωσιακών μέτρων. Οφείλουν, όμως, αν υπάρχουν αμφιβολίες ως προς το

¹⁶⁸ Υπόθεση Kobler ίδ. ανωτέρω, παράγραφος 54 - 55

¹⁶⁹ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 27 - 28

κύρος των προσβαλλόμενων μέτρων να υποβάλουν στο Δικαστήριο αίτημα έκδοσης προδικαστικής απόφασης. Αυτό σημαίνει ότι τα εθνικά δικαστήρια διαθέτουν περιορισμένη αρμοδιότητα ως προς τις προσβαλλόμενες διατάξεις, η οποία περιορίζει την αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών και έρχεται σε αντίθεση με τον εξέχοντα ρόλο που τα εθνικά δικαστήρια διαδραματίζουν για την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου

- Αν τα προσβαλλόμενα μέτρα είναι άμεσης εφαρμογής και δεν προϋποθέτουν την έκδοση από τις εθνικές αρχές μέτρων για τη μεταφορά τους και την ενσωμάτωσή τους στις εθνικές έννομες τάξεις, η επίλυση των ζητημάτων που προκύπτουν και σχετίζονται με το κύρος και την ερμηνεία των ενωσιακών μέτρων είναι ιδιαίτερα δυσχερής, αν όχι αδύνατη. Η περίπτωση αυτή συνίσταται στη δυνατότητα του θιγόμενου να απολαύσει δικαστικής προστασίας¹⁷⁰ μόνο αφού παραβεί τους προβλεπόμενους από την ενωσιακή διάταξη κανόνες, υποστεί τις σχετικές κυρώσεις και στη συνέχεια αμφισβητήσει το κύρος των μέτρων αυτών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων¹⁷¹. Η παραπάνω διαδικασία, όμως, δεν κατοχυρώνει την απαραίτητη δικαστική προστασία των ιδιωτών αφού με τον τρόπο αυτόν απαιτείται από τους τελευταίους να παραβούν το νόμο ώστε να μπορέσουν να προσφύγουν στο Δικαστήριο και εντοπίζεται τελικά ο κίνδυνος αρνησιδικίας.

- Η προδικαστική παραπομπή δεν εξασφαλίζει τις ίδιες δικονομικές εγγυήσεις με την ευθεία προσφυγή ενώπιον του ενωσιακού δικαστή. Αυτό εξηγείται αν λάβουμε υπόψη ότι η ευθεία προσφυγή αφορά κύρια και κατ' αντιμωλία δίκη ενώπιον του ενωσιακού δικαστή ενώ η προδικαστική παραπομπή αφορά παρεμπόμπουσα δίκη τη στιγμή που η κύρια δίκη εξελίσσεται ενώπιον του εθνικού δικαστή. Στην περίπτωση αυτή ο διάδικος δικαιούται να καταθέσει γραπτές παρατηρήσεις χωρίς να μπορεί να αντικρούσει τους ισχυρισμούς και τα επιχειρήματα των λοιπών διαδίκων ή προφορικές παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου. Επίσης, η ευθεία προσφυγή περιλαμβάνει τη δυνατότητα αναστολής εκτέλεσης του ενωσιακού μέτρου, το οποίο θεωρείται ως σημαντικό πλεονέκτημα της διαδικασίας αυτής για την ενιαία εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, κάτι που δεν προβλέπεται για το προδικαστικό ερώτημα.

¹⁷⁰ Δηλαδή να βρεθεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων

¹⁷¹ Άλλωστε μέχρι την παράβασή του δεν μπορεί να προσφύγει στα εθνικά δικαστήρια, καθώς δεν έχει ληφθεί εθνικό μέτρο μεταφοράς της ενωσιακής διάταξης για να το προσβάλει ο ιδιώτης

- Οι προσφυγές που κατατίθενται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και η υποβολή σχετικών προδικαστικών ερωτημάτων βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ δεν χαρακτηρίζονται από οικονομία χρόνου και δαπάνης, αφού ενέχουν μεγάλες καθυστερήσεις και κόστος, ιδίως όταν ο ιδιώτης πρέπει να ασκήσει προσφυγές σε περισσότερα εθνικά δικαστήρια πολλών κρατών μελών. Παράλληλα, στην περίπτωση αυτή εντοπίζεται και ο κίνδυνος έκδοσης πολλών και αντιφατικών αποφάσεων σχετικά με το κύρος των ενωσιακών πράξεων από τα εθνικά αυτά δικαστήρια, γεγονός που επίσης περιορίζει την ασφάλεια δικαίου.

- Η ευθεία προσφυγή ενώπιον του ενωσιακού δικαστή εξασφαλίζει εχέγγυα καλύτερης προστασίας των τρίτων που έχουν έννομο συμφέρον για να ασκήσουν παρέμβαση σε δίκη, σύμφωνα με τον οργανισμό του Δικαστηρίου. Στο προδικαστικό ερώτημα, οι ενδιαφερόμενοι ιδιώτες μπορούν να καταθέσουν παρατηρήσεις υπό την προϋπόθεση ότι έχουν ασκήσει παρέμβαση και στην κύρια δίκη ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου που υπέβαλε το ερώτημα αυτό.

- Το Δικαστήριο δεν εκδίδει απόφαση που να αναγνωρίζει την παραβίαση του ενωσιακού δικαίου, αλλά περιορίζεται στο να ερμηνεύσει τους ενωσιακούς κανόνες. Η διάκριση μεταξύ ερμηνείας και εφαρμογής πολλές φορές είναι δυσδιάκριτη και ενδεχομένως η απόφαση του Δικαστηρίου να είναι πολύ αφηρημένη σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποβεί απρόσφορη για την επίλυση της κύριας διαφοράς¹⁷².

Καθίσταται σαφές ότι είναι απαραίτητη η διεύρυνση της εφαρμογής της ευθείας προσφυγής των ιδιωτών κατά ενωσιακών πράξεων και η ενίσχυση του παραδεκτού και της ενεργητικής νομιμοποίησης αυτής καθώς παρατηρείται έλλειμμα δικαστικής προστασίας των ιδιωτών σε εθνικό επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση πάντως εναπόκειται στα κράτη μέλη να καλύψουν τα ενδεχόμενα κενά του εθνικού συστήματος με την θέσπιση κατάλληλων ένδικων μέσων, βοηθημάτων και διαδικασιών ώστε να κατοχυρωθεί ο σεβασμός του δικαιώματος για παροχή αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και η αρχή της ειλικρινούς συνεργασίας ανάμεσα στα Κράτη Μέλη και στα θεσμικά ενωσιακά όργανα¹⁷³.

Από την άλλη παρατηρείται έντονα ο δισταγμός των εθνικών δικαστηρίων να αποστείλουν προδικαστικά ερωτήματα ή να διεκδικήσουν πιο ενεργό ρόλο στην

¹⁷² Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 29 – 32 και Πέρρα Π. (2006) ό. π., σελ. 97 - 99

¹⁷³ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 32 - 33

ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου¹⁷⁴ λόγω του φόβου των ανώτατων και συνταγματικών δικαστηρίων να ξεπεράσουν τα όρια της δικαιοδοσίας τους και να παρέμβουν στις αρμοδιότητες των νομοθετικών ενωσιακών οργάνων, δηλαδή να παραβιάσουν τις διατάξεις των Συνθηκών, που είναι ο βασικός καταστατικός χάρτης της Ένωσης¹⁷⁵.

Επίσης, η τάση χαλάρωσης των προϋποθέσεων για να γίνει παραδεκτή η ευθεία προσφυγή των ιδιωτών υποκρύπτει μια μορφή δυσπιστίας απέναντι στον εθνικό δικαστή, δεδομένου ότι πολλές φορές ο τελευταίος δεν προβαίνει στην υποβολή αιτήματος έκδοσης προδικαστικής απόφασης για πολλούς λόγους που αφορούν την ελλιπή ενημέρωσή του, την αποφυγή καθυστερήσεων, την εσφαλμένη του εκτίμηση ως προς την λυσιτέλεια του ερωτήματος¹⁷⁶. Παράλληλα ελλείπει η ορθή αντίληψη ότι η σχέση μεταξύ των εθνικών δικαστών και του ενωσιακού δικαστή είναι σχέση συνεργασίας και όχι ιεραρχίας ή εξάρτησης. Η υποβολή ενός προδικαστικού ερωτήματος δεν αποδεικνύει ανικανότητα ή αδυναμία του εθνικού δικαστή να αντεπεξέλθει στο έργο του απλά είναι προϊόν της αναρμοδιότητάς του να προβεί σε απόφαση τη στιγμή που μοναδικά αρμόδιο όργανο είναι το Δικαστήριο¹⁷⁷.

Άλλωστε, το άμεσο αποτέλεσμα του ενωσιακού δικαίου αποτελεί σημαντικό πλεονέκτημα για τους ιδιώτες και για την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων τους από τα εθνικά δικαστήρια και τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής, έτσι ώστε να καλύπτεται το έλλειμμα δικαστικής προστασίας που ενδεχομένως να προκαλεί η περιορισμένη δυνατότητα ευθείας προσφυγής στο Δικαστήριο κατά ενωσιακών μέτρων¹⁷⁸.

4.3 Η κάμψη της εθνικής δικονομικής αυτονομίας

Παράλληλα, στο πλαίσιο της αναγνωρισμένης από το Δικαστήριο αρχής της δικονομικής αυτονομίας των Κρατών Μελών, ελλείπει σχετικής νομοθεσίας από πλευράς της Ένωσης, οι εσωτερικές έννομες τάξεις είναι υποχρεωμένες να προβλέψουν τις διαδικαστικές προϋποθέσεις για την παροχή των ενδίκων

¹⁷⁴ Παρόλο που είναι αμφίβολο αν κάτι τέτοιο θα είναι ποτέ εφικτό λόγω του κίνδυνου μη ομοιόμορφων ερμηνειών των διατάξεων αυτού

¹⁷⁵ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 49

¹⁷⁶ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 52 - 53

¹⁷⁷ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 53

¹⁷⁸ Βηλαράς Μ. (2003) ό. π., σελ. 57

βοηθημάτων στους ιδιώτες ώστε να εξασφαλιστεί η προστασία των δικαιωμάτων τους που απορρέει μεν από το ενωσιακό δίκαιο αλλά εκπληρώνεται και από το εθνικό δίκαιο. Βέβαια, οι εθνικοί αυτοί κανόνες δεν μπορούν να έρχονται σε αντίθεση με τις θεμελιώδεις ενωσιακές αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, υπό την έννοια ότι δεν επιτρέπεται να παρουσιάζονται ως λιγότερο ευνοϊκοί από τους αντίστοιχους που αφορούν αντίστοιχα ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου. Ομοίως, οι κανόνες αυτοί απαγορεύεται να δυσχεραίνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των ιδιωτών. Σε περίπτωση, λοιπόν, που τα παραπάνω δεν πληρούνται, ο εθνικός δικαστής είναι υποχρεωμένος να μην εφαρμόσει τον εθνικό κανόνα, και να εφαρμόσει *«απευθείας την υπέρτερης ισχύος ενωσιακή αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας, αποδεχόμενος μάλιστα, - εάν χρειαστεί – την άσκηση ενδίκων μέσων υπό όρους που δεν προβλέπονται στο εθνικό δίκαιο»*¹⁷⁹.

Σημαντική εκδήλωση της προστασίας από το Δικαστήριο της βασικής αυτής αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων των ιδιωτών που πηγάζουν από το ενωσιακό δίκαιο αποτελεί και η ανάδειξη ως βασικής αρχής της ερμηνείας του εθνικού δικαίου με βάση το ενωσιακό. Η αρχή αυτή έχει θεμελιωθεί νομολογιακά από το Δικαστήριο στο πλαίσιο της καλόπιστης συνεργασίας ανάμεσα στην Ένωση και τα Κράτη Μέλη που απαιτεί το άρθρο 4 (3) ΣΛΕΕ αλλά και στην αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Έτσι, θεμελιώνεται η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να εφαρμόζει το εθνικό δίκαιο¹⁸⁰ και να το ερμηνεύει αξιοποιώντας κάθε διαθέσιμη ερμηνευτική μέθοδο, με γνώμονα το κείμενο και τους σκοπούς των αντίστοιχων ενωσιακών κανόνων, έτσι ώστε να υλοποιηθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Βέβαια, η ερμηνεία αυτή γίνεται κατά το μέτρο του δυνατού έτσι ώστε ο εθνικός δικαστής να μη βρεθεί στη δυσάρεστη θέση να ερμηνεύει το εθνικό δίκαιο *contra legem* μόνο και μόνο για να πετύχει την ερμηνεία αυτού κατά το ενωσιακό δίκαιο. Αν η παραπάνω ερμηνεία οδηγεί σε αλλαγή του γράμματος του εθνικού δικαίου, τότε ο εθνικός δικαστής απαλλάσσεται από την υποχρέωση αυτή, ωστόσο γεννάται η ευθύνη του συγκεκριμένου Κράτους Μέλους για αποζημίωση λόγω παραβίασης του ενωσιακού δικαίου¹⁸¹.

¹⁷⁹ Περράκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 267

¹⁸⁰ Είτε πρόκειται για προγενέστερες είτε για μεταγενέστερες των ενωσιακών κανόνων εθνικές νομοθετικές διατάξεις

¹⁸¹ Περράκης Μ. (2015) ό. π., σελ. 268 - 269

Συμπέρασμα - Αποτελεσματική Δικαστική προστασία ιδιωτών: Καθήκον του Ενωσιακού ή του εθνικού Δικαστή;

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το δικαστικό σύστημα προστασίας των ιδιωτών είναι πλήρες και οι περιορισμοί του δικαιώματος προσφυγής εκ μέρους των ιδιωτών δεν αποτελούν τροχοπέδη στην αποτελεσματική λειτουργία του, καθώς στις περιπτώσεις που οι ιδιώτες στερούνται της δυνατότητας παραδεκτής άσκησης προσφυγής ακυρώσεως έχουν τη δυνατότητα να προσβάλλουν τα εθνικά μέτρα και να θέσουν το ζήτημα της αμφίβολης νομιμότητας αυτών. Είναι φανερό ότι η διαδικασία αυτή προκαλεί την υποβολή σχετικού προδικαστικού ερωτήματος ως προς το κύρος μιας πράξης που έχει ενταχθεί στο ενωσιακό δίκαιο, σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Ομοίως, μπορεί να προβληθεί και η ένταση παρανομίας του άρθρου 277 ΣΛΕΕ. Ωστόσο, τα παραπάνω δυο μέτρα επιτρέπουν στους ιδιώτες να προσβάλουν μια ενωσιακή πράξη υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει ένα ενωσιακό ή εθνικό μέτρο εφαρμογής που θα δίνει τη δυνατότητα σε αυτούς να αμφισβητήσουν την εγκυρότητά της ενώπιον του Δικαστηρίου ή των εθνικών δικαστηρίων με προσφυγή κατά του μέτρου που έχει ληφθεί για την εφαρμογή της πράξης. Αυτό σημαίνει ότι εάν δεν απαιτείται η λήψη μέτρων εφαρμογής σε επίπεδο ένωσης ή κράτους μέλους, το κενό στο σύστημα δικαστικής προστασίας των ιδιωτών δεν μπορεί να καλυφθεί ακόμα και στην περίπτωση που η πράξη αποτελεί παραβίαση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που έχουν θεσπιστεί για τους ιδιώτες.

Άρα, το ενωσιακό (τότε κοινοτικό) σύστημα δικαστικής προστασίας που διαμορφώθηκε βάσει των διατάξεων των ιδρυτικών Συνθηκών παρουσίασε κενά. Αυτό υποστηρίζεται κυρίως λόγω του ότι δεν λήφθηκε με ακρίβεια υπόψη η θέση των ιδιωτών και η συμμετοχή τους στην έννομη τάξη που βρισκόταν υπό ανάπτυξη και έτσι τους απονεμήθηκε περιορισμένη δικαστική προστασία στο ζήτημα της παράνομης άσκησης αρμοδιοτήτων από τα θεσμικά όργανα. Επίσης, δεν τους εκχωρήθηκε καμία προστασία απέναντι στις παραβάσεις εκ μέρους των Κρατών Μελών των υποχρεώσεών τους, όπως είχαν διαμορφωθεί στη νέα έννομη τάξη. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε εμπόδιο στην απόλαυση των δικαιωμάτων των ιδιωτών, όπως αναγνωρίζονταν από το ενωσιακό δίκαιο. Οι παρατηρήσεις αυτές γρήγορα

ώθησαν το Δικαστήριο να αναλάβει δράση ως προς την ενίσχυση του συστήματος δικαστικής προστασίας και την κάλυψη των υπαρχόντων κενών. Αυτό ωστόσο, έπρεπε να πραγματοποιηθεί όχι μόνο σε ενωσιακό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο εθνικών εννόμων τάξεων¹⁸² και παρά το γεγονός ότι σε αυτά έχει αναγνωριστεί δικονομική αυτονομία στο πλαίσιο εφαρμογής του Ενωσιακού δικαίου. Για τα παραπάνω χρησιμοποιήθηκε ως βάση η αρχή του Κράτους Δικαίου ώστε να προαχθεί και να εδραιωθεί ένα σύστημα δικαστικής προστασίας για την αποτελεσματικότερη προσαρμογή του δικαιοδοτικού συστήματος ως προς το ζήτημα της προστασίας των ιδιωτών¹⁸³.

Για να καλυφθεί το κενό αυτό στο ζήτημα της δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων των ιδιωτών, η νομολογία του Δικαστηρίου θέσπισε ένα σύστημα διπλής διασφάλισης εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών αυτής. Ο χαρακτηρισμός αυτός δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο έλεγχος των παραβιάσεων της ενωσιακής νομοθεσίας μπορεί να διεξαχθεί αφενός σε ενωσιακό επίπεδο από τα αρμόδια θεσμικά όργανα και αφετέρου σε εθνικό επίπεδο από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια. Σύμφωνα με τα παραπάνω παρατηρείται ο ενωσιακός ή δημόσιος βραχίονας και ο εθνικός ή ιδιωτικός βραχίονας αντίστοιχα. Στόχος των παραπάνω είναι η πλήρης και ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, η αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών, όπως προκύπτουν από τις διατάξεις των Συνθηκών και έχουν θεσπιστεί στη νέα έννομη τάξη και ο περιορισμός των φαινομένων παραβίασης του ενωσιακού δικαίου που διαφεύγουν του δικαστικού ελέγχου και των προβλεπόμενων κυρώσεων¹⁸⁴.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, η Συνθήκη έχει θεμελιώσει ένα σύστημα ένδικων μέσων και διαδικασιών ώστε να διεξάγεται αποτελεσματικά ο έλεγχος της νομιμότητας των ενωσιακών πράξεων. Η πληρότητα του συστήματος αυτού έγκειται στην ύπαρξη επαρκών ενδίκων μέσων και διαδικασιών ενώπιον τόσο του Δικαστηρίου όσο και των εθνικών δικαστηρίων, ώστε να διασφαλίζεται ο παραπάνω δικαστικός έλεγχος μέσω της διεξαγωγής του από τα δικαστήρια της Ένωσης και όταν αυτό δεν είναι εφικτό για λόγους απαραδέκτου μέσω των εθνικών δικαστηρίων και της υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων. Το σύστημα αυτό με τη

¹⁸² Δηλαδή σε επίπεδο Κρατών Μελών

¹⁸³ Τζώρτζη Β. (2015), ό. π. 1 - 3

¹⁸⁴ Τζώρτζη Β. (2015), ό. π., σελ. 3 - 5

συνύπαρξη διαφορετικών νομικών συστημάτων και την ανάγκη ενιαίας και ομοιόμορφης εφαρμογής του Ενωσιακού Δικαίου παρουσιάζει ορισμένα κενά το οποία συνίστανται στην περιορισμένη απευθείας πρόσβαση των ιδιωτών στο Δικαστήριο¹⁸⁵ και στην απροθυμία πολλές φορές των εθνικών δικαστηρίων να απευθυνθούν στο Δικαστήριο για την ερμηνεία των διατάξεων των Συνθηκών. Έτσι, είναι σαφές ότι δεν είναι πάντα επαρκής και πλήρως αποτελεσματική η δικαστική προστασία των ιδιωτών καθώς πολλές φορές χρειάζεται η τήρηση μη λογικών διαδικασιών αλλά σε κάθε περίπτωση απαιτείται χρόνος και μεγάλος κόστος ώστε τελικά να μπορέσουν να προσφύγουν στα αρμόδια όργανα (είτε ενωσιακά είτε εθνικά). Ως λύση στα κενά αυτά φαίνεται ότι μπορεί να προταθεί η υιοθέτηση μιας πιο χαλαρής ερμηνείας της έννοιας του ατομικού συμφέροντος από το Δικαστήριο, στο πλαίσιο ερμηνείας και ελέγχου συνδρομής των όρων του άρθρου 263 (4) ΣΛΕΕ, έτσι ώστε να διευρυνθεί η ενεργητική νομιμοποίηση των ιδιωτών στο πλαίσιο άσκησης απευθείας προσφυγής ακύρωσης ενώπιον του γενικού Δικαστηρίου. Αυτό, άλλωστε, επιχειρήθηκε και με την αναθεώρηση του άρθρου 230 ΕΚ και την αναδιατύπωσή του στο άρθρο 263 ΣΛΕΕ στη Συνθήκη της Λισαβόνας¹⁸⁶. Επίσης, όμως είναι σαφές ότι δεν αρκεί η δράση του ενωσιακού δικαστή αλλά απαιτείται και η ενίσχυση της δράσης του εθνικού δικαστή, ο οποίος θα πρέπει να λάβει πιο ενεργό ρόλο στην υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων και να αυξήσει την πρωτοβουλία του στον τομέα αυτό. Έτσι, είναι φανερό ότι στο πλαίσιο του ισχύοντος συστήματος διπλής διασφάλισης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελεί καθήκον ενός μόνο δικαστή. Αντίθετα, έχει θεμελιωθεί ότι αποτελεί καθήκον και των δυο και ότι είναι απαραίτητη η μεταξύ τους συνεργασία ώστε αυτό να καταστεί εφικτό και η δικαστική προστασία των ιδιωτών να φτάσει τον μέγιστο βαθμό αποτελεσματικότητας.

¹⁸⁵ Ιδίως όταν δεν απαιτείται η λήψη εκτελεστικών μέτρων εκ μέρους των Κρατών Μελών

¹⁸⁶ Τζώρτζη Β. (2015) ό. π., σελ. 24 - 25

Επίλογος

Η Κοινότητα και στη συνέχεια η Ένωση έχει αναγνωριστεί ως μια Κοινότητα ή Ένωση δικαίου, ενώ η στάση του Δικαστηρίου επιδιώκει την διεύρυνση της ένδικης προστασίας και του ελέγχου των οργάνων της Ένωσης για ενδεχόμενες παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου.

Μάλιστα, το Δικαστήριο έχει επεκτείνει τον έλεγχο της τήρησης των απορρεόντων από την Ένωση θεμελιωδών δικαιωμάτων σε όλα τα θεσμικά όργανα και σε όλες τις πράξεις ή παραλείψεις αυτών, εφόσον αυτές οδηγούν στην παραγωγή εννόμων αποτελεσμάτων. Έχει σημειωθεί ότι οι παραπάνω διαδικασίες αφορούν τη θεσμική εμπλοκή δυο διακριτών εννόμων τάξεων σε ένα πλέγμα διαδικασιών που αποσκοπούν στην προάσπιση της ενωσιακής νομιμότητας, τη διαφύλαξη της εθνικής θεσμικής αυτονομίας και την κάλυψη της ένδικης προστασίας των ιδιωτών. Οι Πατέρες των Συνθηκών επεδίωξαν τη δημιουργία μιας νέας ανεξάρτητης νομικής τάξης πραγμάτων, δεν επιθυμούσαν να θεμελιώσουν μια έννομη τάξη διεθνούς δικαίου. Ωστόσο, δρώντες *«ως πληρεξούσιοι των κυβερνήσεών τους, στα πλαίσια της διακυβερνητικής διασκέψεως, απέφυγαν με επιμέλεια να δώσουν στους συμπολίτες τους, ο καθένας, τη δυνατότητα να διεκδικήσει απευθείας, ενώπιον ενός υπερεθνικού δικαστηρίου, δικαιώματα τα οποία θα έθεται – κατ' ανάγκη – σε αμφισβήτηση, και κυρίως από έναν υπερεθνικό θεσμό, ακόμα και τη νομιμότητα της εθνικής νομοθετικής και διοικητικής τους δραστηριότητας»*. Βέβαια, θα έπρεπε να διασφαλιστεί η νεαρή έννομη τάξη και να κατοχυρωθεί η ομοιόμορφη εφαρμογή της σε όλα τα κράτη μέλη. Για το λόγο αυτό το Δικαστήριο κρίθηκε ως το πλέον αρμόδιο για την ερμηνεία των πράξεων των θεσμικών οργάνων, στο οποίο και απευθύνονται τα εθνικά δικαστήρια.

Ο ενωσιακός Δικαστής μπορεί μέσω των διαδικασιών που ορίζονται στα άρθρα 258, 259, 263 και 265 ΣΛΕΕ αλλά και μέσω της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, να ελέγξει την εγκυρότητα των διατάξεων του ενωσιακού παράγωγου δικαίου αλλά και το κύρος των πράξεων που επικυρώνουν τις διεθνείς συμφωνίες της Ένωσης, όπως επίσης και τις σχετικές εθνικές πράξεις και παραλείψεις. Αντικείμενο του ελέγχου των πράξεων αυτών είναι να αξιολογηθεί η συμβατότητά τους με τον Χάρτη, με την ΕΣΔΑ και με τη γενική αρχή προστασίας των

θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σε περίπτωση διαπίστωσης παράβασης, αναγνωρίζεται η παραπάνω παραβίαση όταν γίνεται λόγος για εθνικές πράξεις ενώ κηρύσσεται η ακυρότητα όταν γίνεται λόγος για ενωσιακές πράξεις και ο παραβάτης υποχρεούται στη λήψη των απαραίτητων μέτρων για τη συμμόρφωσή του με την απόφαση του Ενωσιακού Δικαστή.

Παράλληλα, οι Συνθήκες έχουν διαμορφώσει ένα πλήρες σύστημα ένδικων μέσων και διαδικασιών, ώστε να διασφαλίζεται η ένδικη προστασία των δικαιωμάτων που η ενωσιακή έννομη τάξη έχει αναγνωρίσει στα Κράτη Μέλη αλλά και στους πολίτες αυτών αλλά και για την τήρηση των υποχρεώσεων που έχουν επιβληθεί στους παραπάνω και στα θεσμικά ενωσιακά όργανα. Πρέπει, ωστόσο, να διευκρινιστεί ότι η Ένωση και το προβλεπόμενο σύστημα δικαστικής προστασίας έχει εισαγάγει διαφοροποιήσεις και ως προς τον κύκλο των προσώπων στα οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα άσκησης των ενδίκων μέσων και ως προς τις προϋποθέσεις για την άσκηση αυτών. Έτσι, το σύστημα των ενδίκων μέσων και διαδικασιών εμφανίζει κενά τα οποία πρέπει να καλυφθούν. Ωστόσο, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αυτό συνιστά καθήκον αποκλειστικά του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή των εθνικών δικαστηρίων των Κρατών Μελών. Στο πλαίσιο λειτουργίας του μηχανισμού διπλής διασφάλισης της ενωσιακής νομιμότητας είναι σαφές ότι η αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών αποτελεί καθήκον τόσο του Δικαστηρίου όσο και των εθνικών δικαστηρίων. Τα όργανα αυτά οφείλουν να συνεργαστούν σε πλαίσιο ειλικρίνειας, όπως το άρθρο 4 ΣΕΕ ορίζει, ώστε να εξασφαλίσουν δικαστική προστασία υψηλού επιπέδου.

Βιβλιογραφία

I. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βηλαράς Μιχαήλ (2003), *Κοινοτικός Δικαστής & Αποτελεσματική Δικαστική Προστασία Ιδιωτών: παρόν & Μέλλον*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη

Μαργαρίτης Κωνσταντίνος (2016), *Η Προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην ΕΕ & η Συνθήκη της Λισαβόνας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Μπέης Κώστας (2010), *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Θεμελιακά Δικαιώματα του Ανθρώπου*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα Θεσσαλονίκη

Περάκης Μανώλης (2015), *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Σχέσεις με ΕΣΔΑ, Ερμηνεία επιμέρους δικαιωμάτων, Διαδικασίες και ένδικα μέσα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Πέρρα Παναγιώτα (2006), *Αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών στην κοινοτική έννομη τάξη: δεδομένο ή ζητούμενο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή

Σκουρής Βασίλειος (2008), «Η μεταρρύθμιση του συστήματος δικαστικής προστασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με αφορμή τη Συνθήκη της Λισαβόνας», *Ευρωπαϊών Πολιτεία*, 1

Στάγκος Πέτρος (2004), *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική Έννομη Τάξη – Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη

Τζώρτζη Βιργινία (2015), *Το Κράτος Δικαίου και η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στην ενωσιακή έννομη τάξη*, διαθέσιμο σε

https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwihv6TYhqjYAhWMNJoKHW3TDd8QFggnMAA&url=https%3A%2F%2Fclass.duth.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FKOM01180%2F%25CE%2591%25CE%25A0%25CE%259F%25CE%25A4%25CE%2595%25CE%259B%25CE%2595%25CE%25A3%25CE%259C%25CE%2591%25CE%25A4%25CE%2599%25CE%259A%25CE%2597%2520%25CE%2594%25CE%2599%25CE%259A%25CE%2591%25CE%25A3%25CE%25A4%25CE%2599%25CE%259A%25CE%2597%2520%25CE%25A0%25CE%25A1%25CE%259F%25CE%25A3%25CE%25A4%25CE%2591%25CE%25A3%25CE%2599%25CE%2591.doc&usg=AOvVaw1yGLN_lfQgiGgLyT-Zpqfq (ανάκτηση 15/12/2017)

Χριστιανός Βασίλειος (2010), *Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

II. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Accetto M, Zleptnig S. (2005), “The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law”, *European Public Law*, 11:3, σελ. 375 – 40

Barents Rene (2010), “The Court of Justice after the Treaty of Lisbon”, *Common Market Law Review*, 47, σελ. 709 – 728, σε σελ. 725 – 727 και Claes 92006)

Biondi Andrea (2004), “How to Go Ahead as an EU Law National Judge”, *European Public Law*, 15:2, σελ. 225 – 238

Chalmers D., Davies G., Monti G. (2010), *European Union Law*, Cambridge University Press, Cambridge

Claes M. (2006), *The National Courts’ Mandate in the European Constitution*, Hart Publishing, Oxford

Craig P. και De Burca G. (2008), *EU Law: Text, Cases and Materials*, Oxford University Press (Fourth Edition), Oxford

Dougan M. (2004), *“National Remedies before the Court of Justice: Issues of Harmonisation and Differentiation”*, Hart Publishing, Oxford

Drake S. (2005), “Twenty years after Von Colson: the impact of indirect effect on the protection of the individual’s community rights”, *European Law Review*, 30:3, σελ. 329 – 348

Jans J.H., Prechal S., Widdershoven R.J.G.M. (eds.) (2015), *Europeanization of Public Law*, Europa Law Publishing (Second edition), Groningen

Prechal S. (2000), “Does Direct Effect Still Matter?”, *Common Market Law Review*, 37:5, σελ. 1047 – 1069

Prechal S. (2010), “Competence Creep and General Principles of Law”, *Review of European and Administrative Law*, 3:1, σελ. 5 – 22

Tridimas T. (2006), *“The General Principles of EU Law”*, Oxford University Press (Second Edition), Oxford

Turk Alexander (2009), *Judicial Review in EU Law*, Edward Elgra, Cheltenham

Schermers H., Waelbroeck D. (2001), *Judicial Protection in the European Union*, Kluwer Law International (Sixth edition), The Hague

Weiler J.H.H., The Locus Standi of Private Applicants under article 230 (4) EC and the Principle of Judicial Protection in the European Community, NYU School of Law Jean Monnet Working Paper 12/03, διαθέσιμο σε <http://www.jeanmonnetprogram.org/archive/papers/03/031201.pdf> (ανάκτηση 18/12/2017)

Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Απόφαση του Δικαστηρίου της 23ης Απριλίου 1986 στην υπόθεση 294/83 Κόμμα Οικολόγων “Les Verts” κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, παράγραφος 23 και

Απόφαση του Δικαστηρίου της 25ης Ιουλίου 2002 στην υπόθεση C-50/00 P Union de Requeños Agricultores κατά Συμβουλίου (UPA)

Υπόθεση 14/83 Sabine von Colson και Elisabeth Kamann κατά Land Nordrhein - Westfalen

Υπόθεση 222/84 Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary

Υπόθεση 222/86 Union nationale des entraineurs et cadres techniques professionnels du football κατά Heylens G., Dewailly J., Amyot J., Deschodt R.

Απόφαση του Δικαστηρίου της 18ης Μαρτίου 2010 στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις Rosalba Alassini (C-317/08) και Filomena Califano κατά Wind SpA (C-318/08) και Lucia Anna Giorgia Iacono κατά Telecom Italia SpA (C-319/08) και Multiservice Srl κατά Telecom Italia SpA (C-320/08),

Απόφαση του Δικαστηρίου της 6^{ης} Μαΐου 2010 στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-145/08 και C-149/08 Κλαμπ Οτέλ Λουτράκι ΑΕ, Αθηναϊκή Τεχνική ΑΕ, Ευάγγελος Μαρινάκης κατά Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης και Υπουργού Επικρατείας και λοιποί

Απόφαση του Δικαστηρίου της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1970 στην υπόθεση 11/70 Internationale Handelsgesellschaft mbH κατά Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel

Απόφαση του Δικαστηρίου της 14^{ης} Μαΐου 1974 στην υπόθεση 4/73 J. Nold Kohlen- και Baustoffgroßhandlung, Kommanditgesellschaft κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Απόφαση του Δικαστηρίου της 18^{ης} Ιουνίου 1991 στην υπόθεση C-260/89 Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση – Ανώνυμη Εταιρία, Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Προσωπικού ΕΡΤ κατά Δημοτικής Εταιρίας Πληροφόρησης ΔΕΠ, Σωτηρίου Κούβελα Νικολάου Αβδελλά και λοιποί

Απόφαση του Δικαστηρίου της 23^{ης} Μαΐου 1985 στην υπόθεση 29/84 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας

Απόφαση του Δικαστηρίου της 22ας Οκτωβρίου 1987 στην υπόθεση 314/85 Foto – Frost κατά Hauptzollamt Lubeck – Ost

Υπόθεση 6/64 Flaminio Costa κατά Ente Nazionale per l' Energia Elettrica (ENEL)

Απόφαση του Δικαστηρίου της 5^{ης} Φεβρουαρίου 1963 στην υπόθεση 26/62 NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos κατά Netherlands Inland Revenue Administration

Απόφαση του Δικαστηρίου της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1999 στην υπόθεση C-310/97 P Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά AssiDomän Kraft Products AB, Iggesund Bruk AB, Korsnäs AB, MoDo Paper AB, Södra Cell AB, Stora Kopparbergs Bergslags AB και Svenska Cellulosa AB,

Απόφαση του Δικαστηρίου της 15^{ης} Ιουλίου 1963 στην υπόθεση 25/62 Plaumann & Co κατά της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας

Απόφαση του Δικαστηρίου της 2^{ης} Απριλίου 1998 στην υπόθεση C-321/95 Greenpeace κ.ά. κατά Επιτροπής

Απόφαση του Δικαστηρίου της 1^{ης} Απριλίου 2001 στην υπόθεση C – 263/02 P Jago – Quere & Cie SA κατά της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Απόφαση του Δικαστηρίου της 13^{ης} Μαΐου 1981 στην υπόθεση 66/80 SpA International Chemical Corporation κατά Amministrazione delle finanze dello Stato (ICC)

Απόφαση του Δικαστηρίου της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 2003 στην υπόθεση C-224/01 Gerhard Kobler κατά Republik Osterreich

Απόφαση του Δικαστηρίου της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-47-07 Masdar Uk Ltd κατά Επιτροπής

Απόφαση του Δικαστηρίου της 19^{ης} Δεκεμβρίου 2013 στην υπόθεση C-274/12 P Telefonica κατά Επιτροπής

Απόφαση του Δικαστηρίου της 21^{ης} Δεκεμβρίου 2011 στην υπόθεση C – 411/10 N.S. και λοιποί

Απόφαση του Δικαστηρίου της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 2011 στην υπόθεση C – 177/10 Rosado Santana

Απόφαση του Δικαστηρίου της 12^{ης} Νοεμβρίου 1969 στην υπόθεση 29/69 Erich Stauder κατά City of Ulm – Sozialamt

Υπόθεση 33/76 Rewe-Zentralfinanz eG και Rewe-Zentral AG κατά Landwirtschaftskammer für das Saarland